

Piotr Rybarczyk

ORCID: 0000-0002-8208-7298

(Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy)

DYWERSANT (IDEOLOGICZNY) W RODZINIE. RODZEŃSTWO PISARZA I DZIENNIKARZA RWE TADEUSZA NOWAKOWSKIEGO (1917–1996) W DOKUMENTACH ORGANÓW BEZPIECZEŃSTWA PRL

 Po zakończeniu II wojny światowej Tadeusz Nowakowski, podobnie jak wielu Polaków, zrezygnował z powrotu do znajdującej się w sowieckiej strefie wpływów Polski¹. Uznał, że w obliczu ukształtowanej w Jałcie i Poczdamie sytuacji geopolitycznej² optymalnym rozwiązaniem będzie pozostanie na emigracji i podjęcie działalności niepodległościowej na miarę swoich zdolności i możliwości. Zaangażował się więc w życie społeczno-kulturalne polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii, jako literat i publicysta piszący m.in. na łamach londyńskich „Wiadomości”. W 1948 r. został opublikowany cykl jego opowiadań wojennych zatytułowany *Szopa za jaśminami*, który traktowany jest jako prozatorski debiut pisarski. Za najważniejszą powieść w dorobku literackim Tadeusza Nowakowskiego uznaje się *Obóz Wszystkich Świętych*, który został wydany w Paryżu w 1957 r. Kolejne publikacje Nowakowskiego dotyczyły problematyki relacji polsko-niemieckich oraz miejsca, roli i kondycji polskiej emigracji politycznej po

¹ Tadeusz Nowakowski w latach 1941–1945 przebywał w niemieckich więzieniach i obozach, a po zakończeniu wojny kilka miesięcy spędził w obozie dla przesiedleńców (tzw. dipisów, *displaced persons*) w Haaren nad rzeką Ems (przy granicy niemiecko-holenderskiej). Biogram Nowakowskiego zob. J. Kutta, *Tadeusz Nowakowski* [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 5, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1998, s. 83–86.

² W swoim wierszu pt. *Defilada Zwycięstwa* Nowakowski w otwarty sposób podważał zasadność uznawania rezultatu zakończenia II wojny światowej w kategorii zwycięstwa Polski i Polaków.

II wojnie światowej³. Pod koniec lat czterdziestych rozpoczął również pracę dziennikarza radiowego – najpierw w BBC, a od 1952 r. w Sekcji Polskiej Radia Wolna Europa w Monachium⁴, która – wbrew wysiłkom podejmowanym przez władze PRL⁵ – dostarczała niedostępne Polakom wiadomości. Jako korespondent RWE towarzyszył Janowi Pawłowi II w kilkunastu podróżach apostolskich, które zrelacjonował na kartach sześciu zbiorów reportaży⁶. Praca Tadeusza Nowakowskiego w RWE, jak również jego wysiłki zmierzające do polsko-niemieckiego pojednania, stały się powodem podjęcia przez komunistyczny wywiad działań operacyjnych wobec niego w ramach rozpracowania operacyjnego o krypt. „Arian”. Niestety, dokumentacja Departamentu I MSW dotycząca Tadeusza Nowakowskiego została zniszczona 27 listopada 1989 r.⁷, co w praktyce uniemożliwia poznanie działań podejmowanych przez funkcjonariuszy tego pionu.

W orbicie zainteresowań komunistycznej policji politycznej, wynikających z działalności Tadeusza Nowakowskiego, znalazło się mieszkające w kraju jego rodzeństwo: Wanda (1917–1979) i Jerzy (1927–2016). Siostra razem z matką mieszkała i pracowała w Bydgoszczy. Natomiast brat Jerzy – z zawodu dziennikarz – w Bydgoszczy pracował do połowy lat pięćdziesiątych, a następnie, na początku lat sześćdziesiątych, wraz z rodziną zamieszkał w Warszawie⁸. Władze podejrzewały, że pozostający za granicą Tadeusz Nowakowski za pośrednictwem swojego rodzeństwa nielegalnie otrzymywał informacje o sytuacji w PRL, które następnie były podawane na falach RWE. W związku z tym Służba Bezpieczeństwa przez ponad 35 lat, wykorzystując osobowe i techniczne środki pracy operacyjnej, starała się zgromadzić dowody świadczące o szpiegowsko-dywersyjnej działalności Nowakowskich na szkodę PRL.

Na podstawie zachowanych dokumentów podjęto próbę omówienia działań komunistycznej policji politycznej wobec rodzeństwa Tadeusza Nowakowskiego. Celem zawartej w niniejszym artykule analizy źródłowej było przedstawienie (z powodów obiektywnych zaledwie fragmentu) specyfiki poddawanego inwigilacji życia codziennego pozostającej w Polsce najbliższej rodziny osoby będącej – wedle ówczesnej propagandy – „dywersantem ideologicznym”, ukazanie podobieństw i różnic dotyczących doboru *instrumentarium* oraz intensywności prowadzonej pracy operacyjnej podczas rozpracowywania rodzeństwa Nowakowskich, a także poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o motywów osób dostarczających informacje „bezpiecze”. Pozostaje mieć nadzieję, że niniejsze *case study* stanowić będzie pożyteczny przyczynek dla badaczy dziejów aparatu bezpieczeństwa publicznego PRL, historii społecznej polskiej inteligencji oraz losów polskiego dziennikarstwa w kraju i na emigracji.

³ Zob. E. Szadkowska, *Proza fabularna Tadeusza Nowakowskiego*, Toruń 2012; K. Tatarowski, *O Tadeuszu Nowakowskim i jego twórczości radiowej* [w:] *Tadeusz Nowakowski. Bydgoszczanin, dziennikarz, emigrant*, red. M. Czachorowska, M. Guzek, Bydgoszcz 2019, s. 11–20; V. Wejs-Milewska, *Radio Wolna Europa na emigracyjnych szlakach pisarzy*, Kraków 2007, s. 449–538, 698–730.

⁴ J. Nowak-Jeziorański, *Wojna w eterze*, Kraków 2000, s. 494–496.

⁵ Zob. m.in. P. Machcewicz, „Monachijska menażeria”. *Walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989*, Warszawa 2007, *passim*.

⁶ T. Nowakowski, *Reporter papieża*, Londyn 1980; *idem*, *W bagażniku Jego Świątobliwości*, Londyn 1981; *idem*, *Volo Papale*, Londyn 1982; *idem*, *Na skrzydłach nadziei*, Londyn 1984; *idem*, *Boeing Świętego Piotra*, Londyn 1986; *idem*, *Kwiaty dla Pielgrzyma*, Londyn 1987.

⁷ AIPN, 01746/4, Postanowienie o zniszczeniu akt sprawy archiwalnej Departamentu I, 27 XI 1989 r., k. 413–414. Dokument ten autor otrzymał dzięki uprzejmości dr. Witolda Bagińskiego.

⁸ Informacja ustalona na podstawie wykazu miejsc zatrudnienia Jerzego Nowakowskiego obejmującego lata 1948–1990, który autor otrzymał dzięki życzliwości jego syna Tadeusza.

„Baza”, „Topaz” i „Pajęczyna”, czyli UB/SB wobec Wandy Nowakowskiej

Po zakończeniu wojny Wanda Nowakowska wraz z matką Emilią zamieszkały w Bydgoszczy. Początkowo pracowała w redakcji „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” jako pomoc biurowa. W 1947 r. zatrudniła się w Zjednoczonych Zakładach Rowerowych w Bydgoszczy jako pomoc księgową i pracowała tam przez dwa lata. W 1950 r. znalazła zatrudnienie w bydgoskim Związku Spółdzielni Branży Metalowej/Wojewódzkim Związku Pracy. W jednym z dokumentów UB w następujący sposób scharakteryzowano postawę społeczno-polityczną Nowakowskiej: „Jest to kobieta o poglądach mieszczańskich, która myśli tylko o stronie materialnej. Żyje w dobrych warunkach materialnych. Tryb życia prowadzi spokojny [...]. Pod względem moralnym prowadzi się dobrze i opinią wśród lokatorów cieszy się dobrą”⁹.

W połowie lat pięćdziesiątych bydgoska „bezpieka” rozpoczęła rozpracowywanie Wandy Nowakowskiej. Sprawa agenturalnego sprawdzenia o krypt. „Baza”, założona 30 kwietnia 1955 r.¹⁰, początkowo dotyczyła pracownika bydgoskiej Pracowni Kosztorysów i Projektów Łączności oraz znanego artysty grafika Bronisława Nowickiego (1907–1981)¹¹. Sprawa ta była prowadzona przez kierownika Sekcji 7 Wydziału IV WUdsBP Bolesława Ochmańskiego¹². Posiadane przez „bezpiekę” informacje wskazywały, że Nowicki uprawiał „wrogą propagandę ustną”, a członkowie jego rodziny (bratowa) kontaktowali się korespondencyjnie z osobami zamieszkującymi w państwach kapitalistycznych. Ponadto prowadzący rozpracowanie funkcjonariusz ustalił, że Bronisław Nowicki utrzymywał ścisłą znajomość z Wandą Nowakowską¹³. W tym czasie Wanda była zatrudniona na stanowisku planistki w Wojewódzkim Zarządzie Spółdzielni Pracy (WZSP) w Bydgoszczy. Już wówczas prowadzący sprawę ubecy wiedzieli o działalności radiowej Tadeusza Nowakowskiego¹⁴.

⁹ AIPN By, 00118/7, mf., Pismo zastępcy naczelnika Wydziału „B” por. Leona Woźniaka dotyczące Wandy Nowakowskiej, 26 IV 1955 r., b.p. (klatki 2223–2224).

¹⁰ Sprawa ta przynajmniej od lutego 1955 r. była prowadzona poza systemem ewidencji operacyjnej jako nierejestrowana „sprawa wstępno-agencyjna” (określana również mianem „zaczepek”). Zob. AIPN By, 035/71, Sprawozdanie kwartalne naczelnika Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy za okres od I I do 31 III 1955 r., 8 IV 1955 r., k. 25.

¹¹ AIPN By, 00118/7, mf., Raport kierownika Sekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy por. Bolesława Ochmańskiego z przebiegu rozpracowania sprawy agenturalnego sprawdzenia krypt. „Baza”, 22 XI 1955 r., b.p. (klatki 2216–2218). Zob. J. Kutta, *Nowicki Bronisław Zygfryd* [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 3, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1996, s. 103–106.

¹² AIPN By, 035/106, Sprawozdanie ze stanu sieci i prowadzonych spraw w Sekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy, 11 VI 1955 r., k. 19.

¹³ W jednym dokumencie „bezpieki” podano, że Nowicki miał być narzeczonym Wandy Nowakowskiej. Według posiadanych przez UB informacji Nowicki przed wojną był sanacyjnym oficerem i członkiem bydgoskiego koła Związku Oficerów Rezerwy. W latach 1932–1938 pracował w Agencji Reklamy Prasowej w charakterze grafika reklamowego. Okres wojny spędził jako jeńiec w obozach niemieckich (AIPN By, 035/106, Analiza pracy [Sekcji 2 Wydziału X WUdsBP w Bydgoszczy] za IV kwartał 1954 r., 5 I 1955 r., k. 49). Znajomość Nowickiego z Nowakowską trwała przynajmniej od końca lat czterdziestych, kiedy oboje pracowali w Rozgłośni Polskiego Radia w Bydgoszczy. AIPN By, 084/394, Komunikat w sprawie obserwacji za obiektem „Głośnik” – wywiad na kontakt nr 2 pseudonim „Jan”, 21 X 1949 r., k. 108.

¹⁴ AIPN By, 035/106, Wykaz osób przebywających w krajach kapitalistycznych, 25 X 1955 r., k. 52. W tym dokumencie znalazła się błędna informacja, jakoby Tadeusz Nowakowski w czasie wojny służył w wojsku niemieckim.

- 25

Nr kolejny (rejestracyjny)	Data rejestr.	Nazwa jednostki rejestrującej	Kryptonim	Pokwitowanie odbioru teści lub l. dz. koresp.	Uwagi
576/55	15.8.55				
577/55	- " -				
578/55	- " -				
579/55	- " -				
580/55	- " -				
581/55	- " -				
582/55	- " -				
583/55	- " -				
584/55	- " -				
585/55	19.10.55				
586/55	- " -				
587/55	- " -				
588/55	21.10.55				
589/55	- " -				
590/55	- " -				
591/55	- " -				
592/55	- " -				
593/55	- " -				
594/55	- " -	Wydział IV	Baza	16.11.55	zawiesz. 31.1.57 nr. amb. 409/57

**Dziennik rejestracyjny spraw ewidencyjno-obserwacyjnych WUdsBP/KW MO
w Bydgoszczy za lata 1955–1960. Na dole karty wpis dotyczący sprawy
krypt. „Baza”. AIPN By, 077/292**

Figurant sprawy Bronisław Nowicki – jak pisano w raporcie – był „negatywnie ustosunkowany do obecnej rzeczywistości, czego dowodem jest, że rozpowszechnia on wrogą propagandę na zakładach pracy w postaci kawałów politycznych”. W celu potwierdzenia podejrzeń wskazujących na potajemne przesyłanie i otrzymywanie przez Nowickiego materiałów z monachijskiej radiostacji UB rozpoczął perlustrację jego korespondencji pocztowej. Działania te nie przyniosły jednak rezultatu¹⁵. Informator ps. „Rot”¹⁶ ustalił, że Bronisław Nowicki miał dostęp do poufnych wiadomości i dokumentów, ponieważ

¹⁵ Ustalono jedynie, że członkowie najbliższej rodziny Nowickiego otrzymali od znajomej z Rzymu dewocjonalia (m.in. wizerunki świętych).

¹⁶ Informatorem ps. „Rot” był Józef Pokora, s. Leona, ur. 18 VIII 1901 r. w Bydgoszczy, pracownik Wojewódzkiego Zarządu Łączności w Bydgoszczy. Znajdował się on na kontakcie kierownika Sekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy Bolesława Ochmańskiego. AIPN By, Karta ewidencyjna E-22 dotycząca Józefa Pokory; AIPN By, 035/106, Wykaz posiadanej sieci i prowadzonych spraw przez pracowników Sekcji 7 Wydziału IV, 19 XII 1955 r., k. 59.

wykonywał prace zlecone przez KW PZPR w Bydgoszczy. Zadania te dotyczyły m.in. przebudowy linii telefonicznej i telegraficznej. Podejrzewano, że w celu odsunięcia od siebie jakichkolwiek podejrzeń Nowicki pozował na partyjnego aktywistę. „Rot” demaskował jednak „prawdziwe oblicze” Nowickiego, podając, że w maju 1955 r. odmówił on uczestnictwa w manifestacyjnym wiecu z okazji podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej (Układu Warszawskiego). Informator ps. „Kora” dodatkowo podał, że Nowicki od kuzyna z Rzymu otrzymał ok. 30 obrazów świętych (o czym już UB – dzięki perlustracji korespondencji Nowickiego – wiedział). Ponadto brat Nowickiego przebywał w Londynie, a uprzednio pracował w Polskim Radiu w Bydgoszczy wspólnie z Wandą Nowakowską. Wszystkie powyższe informacje doskonale nadawały się do tworzenia spiskowych teorii przez prowadzących sprawę oficerów bydgoskiego aparatu represji¹⁷. I nawet to, że latem 1955 r. Bronisław Nowicki zamierzał zwolnić się z dotychczasowego zakładu pracy z powodu zbyt niskiego uposażenia, nie skłaniało funkcjonariuszy „bezpieki” do porzucenia lub zweryfikowania podejrzeń w stosunku do niego. Uważano – jak napisano w jednym z dokumentów – że „zwolnienie z pracy nastąpiło li tylko dlatego, aby organom BP zniknąć choć na moment z oczu”¹⁸. Ponadto plan przedsięwziąć w sprawie „Baza” z 4 sierpnia 1955 r. przewidywał konieczność wytypowania i opracowania do 30 października 1955 r. kandydata na informatora, który miał się wywodzić spośród osób utrzymujących kontakt z Bronisławem Nowickim¹⁹.

Posiadane na Nowickiego materiały miały jednocześnie posłużyć jako dogodna podstawa do podjęcia próby werbunku. Jego celem było pozyskanie informatora mającego zaufanie Wandy Nowakowskiej, który byłby w stanie przekazywać wiadomości o niej i jej bracie Tadeuszu. Do werbunku Bronisława Nowickiego przystąpiono 22 listopada 1955 r., lecz jego przebieg był dla ubeków rozczarowujący. Kandydat na informatora w trakcie prowadzonej rozmowy pozyskaniowej przejrzał zamierzenia „bezpieki” i oświadczył funkcjonariuszowi, że „on wie, do czego dąży się, to jest do współpracy, jednak on kategorycznie odmawia i współpracować nie będzie”²⁰. Werbownik próbował ratować sytuację i skierować całą rozmowę w innym kierunku. Według sporządzonego przez niego raportu dalsza sytuacja przedstawiała się w następujący sposób: „Mimo że zaprzeczyłem jego twierdzeniu, że nie chodzi o współpracę, lecz mam na uwadze wyjaśnić sprawę, o których mowa, jednocześnie oświadczyłem mu, że chcę wyjaśnić, co skłoniło kandydata do rozpowszechniania na zakładzie kawałów politycznych. Nowicki przyznał się do zarzucanych mu czynów, jednak w sposób wykrętny twierdził, że robił to, lecz nie zdawał sobie sprawy z tego. Ze względu na to, że o dalszym werbunku obecnie nie ma mowy ze względu na kategoryczną odmowę współpracy, postanowiłem zaniechać dalsze prowadzenie sprawy”²¹.

¹⁷ AIPN By, 035/106, Analiza pracy [Szekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy] za II kwartał 1955 r., 2 VII 1955 r., k. 29–30.

¹⁸ *Ibidem*, Analiza pracy [Szekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy] za III kwartał 1955 r., 26 IX 1955 r., k. 37.

¹⁹ AIPN By, 035/109, Raport dotyczący wyników kontroli pracy Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy w dniach 14–16 IX 1955 r., 17 IX 1955 r., k. 47.

²⁰ AIPN By, 00118/7, mf., Raport kierownika Sekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy por. Bolesława Ochmańskiego z przebiegu rozpracowania sprawy agenturalnego sprawdzenia krypt. „Baza”, 22 XI 1955 r., b.p. (klatka 2217).

²¹ *Ibidem*, b.p. (klatka 2218); AIPN By, 035/106, Sprawozdanie Sekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy za IV kwartał 1955 r., 26 XII 1955 r., k. 71.

Dotychczasową dokumentację dotyczącą Bronisława Nowickiego potraktowano jako materiały z nieudanego werbunku i w grudniu 1955 r. postanowiono złożyć je w archiwum²². Natomiast zgromadzone materiały dotyczące Wandy Nowakowskiej w dalszym ciągu znajdowały się w operacyjnym obiegu. Całość dokumentacji została 3 grudnia 1955 r. przeformowana przez kierownika Sekcji 4 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy por. Jana Kroka w sprawę ewidencyjno-obszerną pod dotychczasowym krypt. „Baza”. Formalna rejestracja sprawy (pod nr. 594/55) nastąpiła 21 grudnia 1955 r. Decyzja o przejściu tej sprawy przez Sekcję 4 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy wynikała z tego, że zakład pracy Nowakowskiej (WZSP) był w tym czasie objęty obiektywnym zabezpieczeniem operacyjnym przez tę właśnie jednostkę. Jako motyw założenia sprawy podano: „Nowakowska Wanda utrzymuje kontakty ze swoim bratem Tadeuszem, który pracuje w charakterze redaktora audycji młodzieżowych w radiu «Wolna Europa». Ponadto sama jest wrogo ustosunkowana do ustroju Polski Ludowej”²³.

Nr kolejny (archiwizacji)	Data wpisu	Nazwa jednostki, której aktów składowych	Dotyczy	Dotyczy sprawy	Nr rejestracji sprawy	Nazwisko i imię głównego signatariusza	Rodzaj ewidencji	Podpis przełożonego i data	Adnotacja o przesłaniu do	Data	Nr protokołu	Uwagi
901/57	30.01.57	Wydział IV BP Bydgoszcz	1	ag. sprawozd.								
902/57	- - -	- - -	1	ewid. obszern.								
903/57	- - -	- - -	1	ag. sprawozd.								
904/57	31.1.57	Wydział IV BP Bydgoszcz	1	ewid. obszern.								
905/57	31.1.57	Wydział IV BP Bydgoszcz	1	- - -								
906/57	31.1.57	Wydział IV BP Bydgoszcz	1	ag. wa. obszern.								
907/57	- - -	- - -	1	ewid. obszern.								
908/57	- - -	- - -	1	- - -								
909/57	- - -	- - -	1	- - -	594/55	Nowakowska Wanda 1917						

**Inwentarz archiwalny akt rozpracowań operacyjnych (dział II) WUdsBP/
KW MO w Bydgoszczy za lata 1956–1957. Na dole karty wpis dotyczący
Wandy Nowakowskiej. AIPN By, 00143/14**

Zanim formalnie zarejestrowano powyższą sprawę, do „bezpieki” wpływały doniesienia sieci agenturalno-informacyjnej dotyczące Wandy Nowakowskiej, którą w dokumentach określano – zresztą niezgodnie z prawdą – jako córkę „redaktora gazety sanacyjnej”. Przykładowo w styczniu 1955 r. informator ps. „Rot” raportował, że Tadeusz Nowakowski pracuje w charakterze spikera BBC (co nie odpowiadało w 1955 r. prawdzie) i ponadto „[w] wystąpieniach swych, według posiadanych doniesień, operuje szczegółowymi danymi z terenu województwa bydgoskiego”. W tej sytuacji wyzwaniem dla policji politycznej stało się ustalenie źródła i sposobu przekazywania mu za granicę informacji o sytuacji w kraju i regionie bydgoskim. Dlatego też „Rot” „za

²² Materiały te zostały zniszczone w końcu lat osiemdziesiątych na podstawie protokołu brakowania nr 88 z 14 XI 1988 r. Zob. AIPN By, 00143/13.

²³ AIPN By, 00118/7, mf., Postanowienie o założeniu sprawy ewidencyjno-obszerną krypt. „Baza”, 3 XII 1955 r., b.p. (klatka 2215); AIPN By, 035/71, Sprawozdanie kwartalne naczelnika Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy za okres od 1 X do 31 XII 1955 r., 30 XII 1955 r., k. 115.

pomocą rozpracowywanych dla niego legend ma za zadanie dotrzeć do fig[uranta] [Bronisława] «N[owickiego]», u którego już częściowo zdobył zaufanie. Poprzez tegoż inf[ormatora] dążymy do ustalenia właściwego charakteru powiązania «N[owickiego]» z kontaktem «N[owakowską] W[andą]» i «N[owakowskim] J[erzym]»²⁴.

Dwunastego lutego 1955 r. informator ps. „Bystry” (znajdujący się na kontakcie por. Henryka Kielbasińskiego) donosił, że Wanda Nowakowska miała opowiadać, iż jej brat Tadeusz „jako samotny i prześladowany przez WUBP zbiegł na Zachód, obecnie ożenił się z Angielką i powodzi mu się bardzo dobrze [...], często pisze listy i przysyła paczki”. Ponadto miała ona publicznie rozpowszechniać informację, że jej zwolnienie z Polskiego Radia było spowodowane pracą Tadeusza w Radiu Wolna Europa²⁵. W listopadzie 1955 r. kontakt poufny ps. „Prawnik” informował, że były przełożony Wandy Nowakowskiej w WZSP o nazwisku Szczepański wyrażał się o niej w następujący sposób: „Jest ona skrajną reakcjonistką. Aczkolwiek nie zdradza się z tym, że utrzymuje kontakt z zagranicą, to jednakże próbowała sprzedawać artykuły zagraniczne (pończochy i apaszki), mówiąc, że robi to dla koleżanki, która te towary otrzymała, a nie ma możliwości ich sprzedać. Poza pracą w biurze ob. N[owakowska] udziela jeszcze lekcji gry na fortepianie”²⁶. Natomiast w grudniu 1955 r. informator ps. „Włóknarz” donosił o zasłyszanej rozmowie Wandy Nowakowskiej z innym pracownikiem WZSP, który pytał ją o to, czy słuchała audycji z udziałem Tadeusza Nowakowskiego. Nowakowska zaprzeczała, jakoby słuchała zachodnich radiostacji²⁷.

W okresie rozpracowywania Wandy Nowakowskiej do wiadomości aparatu represji trafiło również doniesienie dotyczące wypowiedzi Emilii Nowakowskiej, matki Tadeusza. Pozostający na kontakcie łódzkiej „bezpieki” informator „Rys” donosił, że w prywatnych rozmowach Emilia Nowakowska już w 1952 r. przyznawała, że utrzymuje kontakt korespondencyjny z przebywającym w Londynie synem, który przysyłał jej paczki. Ich zawartość następnie sprzedawała, dzięki czemu uzyskiwała pieniądze na codzienne utrzymanie²⁸.

Na fali październikowej odwilży sprawa ewidencyjno-obszerności krypt. „Baza” została zakończona, ponieważ nie zdołano uzyskać żadnych dowodów świadczących o tym, że Wanda Nowakowska była powiązana z wrogimi ośrodkami wywiadowczymi. Na podjęcie decyzji o zaniechaniu kontynuowania rozpracowania wpłynęła przeprowadzona z Nowakowską rozmowa o bliżej nieokreślonym charakterze. Materiały 31 stycznia 1957 r. zostały zdjęte ze stanu ewidencji operacyjnej i złożone w archiwum Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO w Bydgoszczy. Jednocześnie w kartotece ogólnoinformacyjnej w dalszym ciągu pozostawiono kartę E-14 dotyczącą Wandy Nowakowskiej jako osoby utrzymującej kontakty z pracownikami Radia Wolna Europa (brat Tadeusz Nowakowski) i BBC (szwagier Ryszard Kiersnowski)²⁹.

²⁴ AIPN By, 035/106, Analiza pracy operacyjnej Sekcji 2 Wydziału X WUdsBP w Bydgoszczy za 1954 r., 20 I 1955 r., k. 3; *ibidem*, Sprawozdanie kwartalne Sekcji 7 Wydziału IV WUdsBP w Bydgoszczy za okres I I 1955 r. – 31 III 1955 r., 7 IV 1955 r., k. 15.

²⁵ AIPN By, 00118/7, mf., Doniesienie informatora ps. „Bystry”, 12 II 1955 r., b.p. (klatka 2220).

²⁶ *Ibidem*, Doniesienie kontaktu poufnego ps. „Prawnik”, 5 XI 1955 r., b.p. (klatka 2225).

²⁷ *Ibidem*, Doniesienie informatora ps. „Włóknarz”, 23 XII 1955 r., b.p. (klatka 2227).

²⁸ *Ibidem*, Doniesienie informatora ps. „Rys”, 15 IV 1955 r., b.p. (klatki 2221–2222).

²⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa por. Henryka Kielbasińskiego, 22 I 1957 r., b.p. (klatka 2214); *ibidem*, Postanowienie o zakończeniu (zaniechaniu) i przekazaniu do archiwum spraw ewidencji operacyjnej,

Przez kolejne dziesięć lat bydgoska Służba Bezpieczeństwa nie prowadziła żadnych (źródłowo uchwytnych) działań wobec Wandy Nowakowskiej. Wznowienie zainteresowania Nowakowską nastąpiło w 1966 r., kiedy stwierdzono, że prowadziła ona korespondencję ze swoim bratem Tadeuszem³⁰. Jest jednak oczywiste, że rodzeństwo utrzymywało ze sobą kontakt korespondencyjny od wielu lat. Być może jednak pogarszający się stan zdrowia ich matki Emilii (zmarłej 6 marca 1967 r.) wpłynął na zwiększenie się częstotliwości wymiany listów, co nie zostało przeoczone przez „bezpiekę”. Wydaje się jednak, że najważniejszym powodem ponownego „prześwietlenia” przez SB krajowych kontaktów Tadeusza Nowakowskiego była osoba Alicji Lisieckiej³¹ – historyczki i krytyczki literackiej, znawczyni twórczości Norwida, zatrudnionej w Instytucie Badań Literackich PAN. Lisiecka na łamach bydgoskiego tygodnika kulturalnego „Wiatraki” opublikowała w 1965 r. artykuł poświęcony literaturze Tadeusza Nowakowskiego³², który od lat był objęty zapisem cenzury. W raporcie o stanie bezpieczeństwa w Bydgoszczy w 1966 r. zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa odnotował: „Z treści artykułu [autorstwa Alicji Lisieckiej – P.R.] wynika, że w[yżej] w[ymieniona] nawiązała z nim [tj. z Tadeuszem Nowakowskim – P.R.] bezpośredni kontakt w czasie swego pobytu we Włoszech w 1965 r., który przekształcił się w bliższą przyjaźń”³³. Nawiązane z Tadeuszem Nowakowskim relacje zaowocowały tym, że Lisiecka podczas swojego pobytu w Wielkiej Brytanii w 1969 r. wystąpiła z prośbą o przyznanie azylu politycznego. Podjęła ona krótkotrwałą współpracę z RWE i zaczęła pisywać do emigracyjnych czasopism polskich, a nawet podjęła pracę dydaktyczną na uniwersytecie londyńskim³⁴.

30 I 1957 r., b.p. (klatka 2213). Dokonujący przeglądu materiałów por. Kiełbasiński był odpowiedzialny za działalność Departamentu I MSW (wywiadu) w województwie bydgoskim.

³⁰ AIPN By, 077/504, t. 3, [Raport na temat stanu bezpieczeństwa w Bydgoszczy w 1966 r.] opracowany przez ppłk. Jana Detmera, 16 XII 1966 r., k. 106. Wydział III KW MO w Bydgoszczy w 1966 r. ujawnił 16 prób kontaktu mieszkańców województwa bydgoskiego z „wrogimi ośrodkami zagranicznymi” (w 1965 r. – 18 kontaktów), w tym m.in. z Tadeuszem Nowakowskim. *Ibidem*, Analiza zjawisk i problemów polityczno-operacyjnych po pionie Wydziału III z terenu województwa bydgoskiego za 1966 r. opracowana przez ppłk. Jana Detmera, 31 I 1967 r., k. 40.

³¹ Alicja Lisiecka, c. Tadeusza, ur. 2 IX 1931 r., historyczka i krytyczka literacka, pracownik naukowy IBL PAN, zastępca redaktora naczelnego „Nowej Kultury”, w latach 1969–1985 przebywała na emigracji, w 1985 r. powróciła do PRL. O początkowych perypetiach Lisieckiej z SB w kontekście jej relacji z T. Nowakowskim zob.: AIPN, 0204/437, Doniesienie kontaktu służbowego „K”, [18 IX 1965 r.], k. 100–101; *ibidem*, Notatka ppłk. S. Borowczaka, 23 IX 1965 r., k. 104–104v.; *ibidem*, Informacja dotycząca Alicji Lisieckiej opracowana przez naczelnika Wydziału IV Departamentu III MSW mjr. Henryka Walczyńskiego, 27 I 1966 r., k. 105; *ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Bydgoszczy mjr. Zenona Marcinkowskiego do Wydziału IV Departamentu III MSW, 30 XII 1966 r., k. 106–107.

³² A. Lisiecka, *Pamiętnika rozdział włoski*, „Wiatraki” 1965, nr 18, s. 1–2.

³³ AIPN By, 034/131, Ocena stanu bezpieczeństwa na terenie m. Bydgoszczy w 1966 r., 16 XII 1966 r., k. 5–6. A. Lisiecka poznała T. Nowakowskiego podczas swojego pobytu we Włoszech (25 III – 17 IV 1965 r.), poświęconego zbieraniu materiałów do książki dotyczącej współczesnego życia literackiego w Europie. Zob. AIPN, 728/21215, Pismo zastępcy dyrektora Biura Współpracy Kulturalnej z Zagranicą Ministerstwa Kultury i Sztuki do KW MO w Warszawie, 26 I 1965 r., k. 62; *ibidem*, Podanie o wydanie paszportu na wyjazd za granicę do Włoch, 23 II 1965 r., k. 66–69.

³⁴ Po blisko 20 latach pobytu na emigracji i na skutek zawiedzionych nadziei zawodowych i osobistych Lisiecka w 1985 r. powróciła do PRL. W napisanym przez siebie cyklu 28 artykułów pt. *Azyl polityczny* (publikowanym od lipca 1987 r. do stycznia 1988 r. w numerach 27–40, 42–43, 45–52 z 1987 r. i numerach 1–4 z 1988 r. tygodnika społeczno-politycznego „Rzeczywistość”) oskarżała Jana Nowaka-Jeziorańskiego i Tadeusza Nowakowskiego o służbę w CIA. Więcej na temat tej spr-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
74862	Wanda Nowakowska	5446	Nowakowska Wanda s. Nowakowski KE	10/092	1	Województwo Bydgoskie pobyt w RWE	67-75	2024	96						

**Inwentarz archiwalny akt rozpracowań operacyjnych (dział II) KW MO
w Bydgoszczy za lata 1971–1978. Wpis dotyczący Wandy Nowakowskiej.
AIPN By, 00143/18**

W 1967 r. Służba Bezpieczeństwa formalnie wszczęła działania rozpoznawczo-operacyjne wobec Wandy Nowakowskiej w ramach kwestionariusza ewidencyjnego o krypt. „Topaz” (nr rej. 5446/67). Komórką SB odpowiedzialną za inwigilację Nowakowskiej była Grupa IV Wydziału III KW MO w Bydgoszczy³⁵. Niestety, dokumenty wytworzone podczas prowadzenia działań w ramach KE krypt. „Topaz” w latach 1967–1974 zostały zniszczone w listopadzie 1989 r.³⁶ W rezultacie nie jest możliwe odtworzenie całego zakresu działań podejmowanych wobec Wandy Nowakowskiej przez komunistyczną policję polityczną. Dysponujemy jednak skrótowym omówieniem niektórych operacyjnych aktywności podejmowanych przez SB w ramach kwestionariusza ewidencyjnego. W grudniu 1970 r. prowadzone przez bydgoską „bezpiekę” sprawy i kwestionariusze ewidencyjne dotyczące przypadków utrzymywania kontaktów z zagranicznymi ośrodkami dywersji ideologicznej przez obywateli PRL poddano swoistej koordynacji w ramach sprawy obiektowej o krypt. „Pajęczyna”. Podstawą założenia sprawy obiektowej było Zarządzenie nr 15/70 Dyrektora Departamentu III MSW z dnia 12 sierpnia 1970 r. w sprawie zakładania spraw obiektowych, w ramach których wykonywane będą czynności operacyjno-profilaktyczne. Jej celem było „ujawnianie i przeciwdziałanie faktom nawiązywania kontaktów z ośrodkami dywersji ideologicznej i koordynacja działań operacyjnych i profilaktycznych w tym zakresie”³⁷. Obszar terytorialny sprawy ograniczono do Bydgoszczy i województwa bydgoskiego, z wyjątkiem większych ośrodków miejskich (Grudziądz, Inowrocław, Toruń i Włocławek), gdzie miejscowe referaty SB prowadziły osobne rozpracowania obiektowe. Wanda Nowakowska, jako figurantka kwestionariusza ewidencyjnego

wy zob. J. Siedlecka, *Biografie odtajnione. Z archiwów literackich bezpieki*, Poznań 2015, s. 85–119. Lisiecka w książce oficera kontrwywiadu MSW Jerzego Bronisławskiego została przedstawiona jako naiwna ofiara wyrachowanej intrygi T. Nowakowskiego (mającego wykonywać zadania „naganiacza” werbującego na potrzeby RWE uciekinierów z PRL). Zob. J. Bronisławski, *Wyobcowani*, Warszawa 1972, s. 91–93.

³⁵ Komórka ta zajmowała się pracą operacyjną wśród środowiska inteligenckiego i wykrywaniem kontaktów obywateli PRL z „wrogimi ośrodkami dywersji ideologicznej”.

³⁶ Akta KE krypt. „Topaz” zostały zniszczone zgodnie z protokołem brakowania nr 96 z 14 XI 1989 r. AIPN By, 0129/1, Kartoteka odtworzeniowa WUSW Bydgoszcz/Toruń/Włocławek, karta E-16 dotycząca Wandy Nowakowskiej.

³⁷ AIPN By, 069/1342, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej krypt. „Pajęczyna”, 15 XII 1970 r., k. 7. W celu lepszego rozpoznania i aresztowania osób z województwa bydgoskiego informujących RWE o sytuacji w kraju szef bydgoskiej SB zamierzał zwrócić się do Departamentu III MSW o udostępnianie mu stenogramów z nasłuchu RWE.

Dodatkowa informacja

Mat. arch. Wydz. „C” KWMO w Bydgoszczy
nr. 11/4863
... zostały Komisynie
zinstytucjon z powołania nieprawyda ności.
Proszę o wydanie kartej L-14 i L-10

PROTOKÓŁ
1989 -12-20

Protokół brakuwania : 96
1989 -11-14
z dnia

WYDZIAŁ
Wydział Biograficzny

podpis

86

krypt. „Topaz”, również stała się przedmiotem postępowania w ramach sprawy krypt. „Pajęczyna”³⁸.

Jak już wspomniano, nie dysponujemy dokumentami zebranymi w ramach KE krypt. „Topaz”, co zmusza nas do ograniczenia się wyłącznie do wyrywkowo zachowanych dokumentów dotyczących tej sprawy. Przykładowo na podstawie Planu dalszych czynności operacyjnych w sprawie KE „Topaz”, nr rej. 5446/67, z 11 listopada 1971 r.³⁹ wiadomo, że w wyniku realizacji przedsięwzięć operacyjnych przewidzianych w planie z 20 lutego 1971 r. (którego postanowień nie znamy) uzyskano wiele wiadomości na temat zarówno Wandy Nowakowskiej, jak i osób utrzymujących z nią kontakty. Informacje te wymagały jednak dalszego pogłębienia i sprawdzenia pod kątem ewentualnego typowania kandydatów na tajnych współpracowników. Szczególnie interesujący – z punktu widzenia funkcjonariuszy SB – byli wyjeżdżający za granicę znajomi Wandy Nowakowskiej. Część z nich miała charakteryzować się dość krytycznym stosunkiem do politycznej rzeczywistości w Polsce. Niewykluczone, że funkcjonariusze SB w osobach tych widzieli potencjalnych kurierów przewożących informacje i materiały niewygodne dla reżimu komunistycznego w Polsce.

Szeroki zakres podjętych przez SB działań w stosunku do grona przyjaciół i znajomych Wandy Nowakowskiej wskazuje na duże znaczenie, jakie przykładano do wykrycia i zneutralizowania rzeczywistych lub tylko potencjalnych współpracowników RWE i paryskiej „Kultury”. Przede wszystkim planowano dokonać „pozyskań zmierzających do głębokiego operacyjnego wniknięcia w jej [tj. Wandy Nowakowskiej – P.R.] środowisko, jego operacyjnej kontroli, a także możliwości kontrolowania pośrednich kontaktów fig[urantki] z bratem, a w konsekwencji ewentualne dotarcie operacyjne do wrogiego ośrodka”. Werbunki osobowych źródeł informacji (tajnych współpracowników i kontaktów operacyjnych) miały być dokonane najczęściej spośród osób zatrudnionych w miejscu pracy Nowakowskiej oraz znajdujących się w kręgu jej przyjaciół. Funkcjonariuszem odpowiedzialnym za prowadzenie KE krypt. „Topaz” był por. August Becker⁴⁰. Operacyjnemu rozpoznaniu zamierzano poddać jedenaście osób (pięć z nich pozostawało w dalszym ciągu nieznanych SB), z którymi Nowakowska utrzymywała kontakty. Zostały one ustalone przez SB na podstawie technicznych środków pracy operacyjnej⁴¹. Wśród tych osób można wymienić m.in.: nauczycielkę w Państwowej Podstawowej Szkole Muzycznej w Bydgoszczy Urszulę Świątek-Paschke (1922–2013) i jej męża Lucjana Paschke (1910–1987, inżyniera, kierownika Wydziału Szkolenia w Zakładach Energetycznych Okręgu Północnego w Bydgoszczy), właściciela wytwórni wózków dziecięcych Zdzisława Rutkowskiego, kierowcę w Instytucie Techniki Budowlanej Henryka Kwiatkowskiego.

³⁸ *Ibidem*, Wykaz osób utrzymujących kontakty za granicą, b.d., k. 13; *ibidem*, Charakterystyka kontaktów z ośrodkami dywersji politycznej i ideologicznej za granicami PRL osób zamieszkałych na terenie miasta i województwa bydgoskiego oraz planowane przedsięwzięcia operacyjne w tym zakresie, 12 XII 1970 r., k. 27.

³⁹ *Ibidem*, Plan dalszych czynności operacyjnych w sprawie KE krypt. „Topaz”, nr rej. 5446/67, 11 XI 1971 r., k. 63–67.

⁴⁰ August Becker, s. Bronisława, ur. 10 XII 1941 r., funkcjonariusz MO w latach 1962–1969 (m.in. wykładowca w Szkole Podoficerskiej MO w Pile) i 1972–1975, w latach 1969–1972 inspektor Grupy I, a następnie Grupy IV Wydziału III KW MO w Bydgoszczy. AIPN By, 803/1, Akta osobowe Augusta Beckera.

⁴¹ AIPN By, 069/1342, k. 65–66.

**Wanda i Tadeusz Nowakowscy,
Bawaria, lata siedemdziesiąte.
Zbiory Tadeusza
Nowakowskiego jr.**

**Wanda i Tadeusz Nowakowscy,
Wenecja, b.d. Zbiory Tadeusza
Nowakowskiego jr.**

Pracownicy „zachodnich ośrodków dywersji ideologiczno-politycznej” – jak informował Departament I MSW – nie wykorzystywali swoich rodzin mieszkających w kraju do prowadzenia wrogiej działalności przeciwko PRL. Niemniej funkcjonariusze bydgoskiej „bezpieki”, uzasadniając konieczność prowadzenia działań wobec Wandy Nowakowskiej, twierdzili, że „biorąc jednak pod uwagę postawę figurantki, jej szerokie, interesujące kontakty, istnieje potrzeba dalszej operacyjnej kontroli jej działalności i rozpracowywania jej środowiska”⁴². Szczególnie przekonania polityczne Nowakowskiej budziły poważne zastrzeżenia funkcjonariuszy SB. Jak bowiem stwierdzono, „sama figurantka również przejawia widoczną w jej komentarzach negatywną postawę wobec naszej rzeczywistości, zachodzących przemian i pozytywnych w naszym odczuciu faktów i zjawisk. Postawa jej odznacza się negowaniem osiągnięć i zdobyczy PRL w różnych dziedzinach, a jednocześnie złośliwymi i nieobiektywnymi komentarzami dot[yczącymi] jakichkolwiek występujących trudności (np. komentarz fig[urantki] na temat występujących trudności w zaopatrzeniu w masło, jakie miały miejsce we wrześniu br., i jednocześnie nadanie audycji telewizyjnej «Trybuna Obywatelska»)”⁴³.

W ramach prowadzonych działań operacyjno-rozpoznawczych (zapewne na podstawie podsłuchu telefonicznego) funkcjonariusze SB ustalili, że z Wandą Nowakowską utrzymywała kontakty wspomniana wcześniej krytyczka literacka Alicja Lisiecka, która w 1969 r. odmówiła powrotu do kraju. Jednak to kontakty z mieszkającym w Monachium bratem stanowiły podstawę zainteresowań SB w stosunku do Nowakowskiej. Tadeusz Nowakowski chciał ułatwić swojej siostrze czasowy wyjazd za granicę. Spodziewał się jednak, że władze PRL odmówią Wandzie wydania paszportu, jeśli to on osobiście wystąpi z oficjalnym zaproszeniem. Stąd też miał – według informacji SB – zasto-

⁴² *Ibidem*, k. 64.

⁴³ *Ibidem*, k. 63.

sować fortel i poprosić swoich przyjaciół mieszkających w Wielkiej Brytanii o wystosowanie zaproszenia dla jego siostry. „Bezpieka” była również w posiadaniu informacji wskazujących, że Tadeusz Nowakowski podjął starania zmierzające do przyjazdu siostry Wandy do stolicy Bawarii, w ramach jej wycieczki na igrzyska olimpijskie w 1972 r.⁴⁴

W czerwcu 1973 r. Służba Bezpieczeństwa uzyskała nieprawdziwą informację, że do Polski zamierzała przyjechać rzekoma córka Tadeusza Nowakowskiego o imieniu Bella wraz z mężem⁴⁵. W trakcie pobytu w PRL para miała odwiedzić m.in. Wandę Nowakowską. Zapewne podejrzewano, że takie spotkanie stanowić może okazję do wymiany materiałów o treści antypaństwowej. W związku z tym funkcjonariusze SB odpowiedzialni za zwalczanie dywersji ideologicznej zostali postawieni w stan gotowości. Warto zauważyć, że w tym czasie „bezpieka” utrzymywała nieco ambiwalentny stosunek wobec Nowakowskiej. Z jednej strony twierdzono, że „figurantka nie prowadzi i nie jest wykorzystywana do wrogiej działalności”⁴⁶. Z drugiej jednak podkreślano, że „aktualne przedsięwzięcia operacyjne zmierzać będą do szczegółowego rozpoznania figurantki celem stwierdzenia, czy wykorzystuje ona posiadany kontakt rodzinny [z Tadeuszem Nowakowskim – P.R.] do prowadzenia wrogiej działalności”⁴⁷. Rozpoznanie przez SB trybu życia i postaw Wandy Nowakowskiej odbywało się w dużej mierze za pomocą techniki operacyjnej i perlustracji korespondencji pocztowej. Niestety, szczegółowa dokumentacja dotycząca podsłuchu telefonicznego oraz kontroli listów i przesyłek pocztowych wysyłanych i otrzymywanych przez Wandę Nowakowską została zniszczona. Dysponujemy jednak liczbowymi wykazami zebranych materiałów, które do pewnego stopnia dają wyobrażenie o zakresie kontroli, jaką otoczono Wandę Nowakowską.

Liczba przesyłek pocztowych i rozmów (m.in. telefonicznych) poddanych kontroli w ramach KE krypt. „Topaz” w latach 1967–1973

Lata	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	Ogółem
Liczba skontrolowanych przesyłek pocztowych	13	12	15	8	20	16	9	93
Liczba skontrolowanych rozmów (np. telefonicznych)	—	—	—	—	47	6	2	55

Źródło: AIPN By, 069/1342, Wykaz dokumentów Biura „W” do sprawy krypt. „Topaz”, nr rej. 5446/67, tom 1, 6 X 1973 r., k. 105; *ibidem*, Wykaz dokumentów Biura „T” do sprawy krypt. „Topaz”, nr rej. 5446/67, tom 1, 8 X 1973 r., k. 106.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Tadeusz Nowakowski miał dwóch synów.

⁴⁶ AIPN By, 069/1342, Notatka służbowa dotycząca aktualnego stanu posiadania faktów i informacji po zagadnieniu dywersji ideologiczno-politycznej, które są w zainteresowaniu Grupy III Wydziału III, 4 VI 1973 r., k. 88.

⁴⁷ *Ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji operacyjnej po zagadnieniu działalności RWE w odniesieniu do osób zamieszkałych w województwie bydgoskim, 15 VI 1973 r., k. 98.

Ostatecznie na początku 1976 r. na podstawie polecenia Departamentu III MSW sprawa obiektowa krypt. „Pajęczyna” została zakończona, a zgromadzoną dokumentację przekazano do archiwum Wydziału „C”. Natomiast uzyskane podczas prowadzenia sprawy materiały operacyjne (cztery tomy dokumentacji) zdecydowano się pozostawić w Sekcji 2 Wydziału III bydgoskiej KW MO⁴⁸. W trakcie prowadzenia sprawy o krypt. „Pajęczyna” założono kilka rozpracowań operacyjnych na mieszkańców województwa bydgoskiego, którzy utrzymywali kontakty z mieszkańcami zachodnich państw kapitalistycznych. Podstawą ich rozpoczęcia były „poglądy antysocjalistyczne figurantów oraz fakt pozostawiania przez nich pod wpływami ośrodków antykomunistycznych, w tym przede wszystkim RWE”⁴⁹.

Wanda Nowakowska zmarła w Bydgoszczy 9 lutego 1979 r. w wieku 61 lat.

„Redaktor”, „Wilga”, czyli SB wobec Jerzego Nowakowskiego

Jerzy Nowakowski – młodszy brat Tadeusza – już jako dziecko przejawiał duże zainteresowanie dziennikarstwem. Było to całkowicie zrozumiałe, ponieważ jego ojciec był wieloletnim redaktorem „Dziennika Bydgoskiego” (przedwojenny organ prasowy chadecji), a starszy brat Tadeusz cieszącym się uznaniem młodym literatem, felietonistą i radiowym spikerem. Niestety, powojenna rzeczywistość społeczno-polityczna w Polsce nie sprzyjała niezależnym inicjatywom realizowanym poza objętym kontrolą cenzury oficjalnym obiegiem wydawniczym. Dlatego też Jerzy Nowakowski stosunkowo szybko dał się poznać władzom komunistycznym jako osoba nazbyt samodzielna i krytycznie nastawiona do metod i idei głoszonych przez PPR. Na przełomie 1946 i 1947 r. jako kierownik redakcji zaangażował się w wydawanie pisemka młodzieżowego pt. „Ogniwa”, które w swojej formie nawiązywało do ukazującego się pod tym samym tytułem w latach 1934–1939 najważniejszego w Bydgoszczy międzyszkolnego czasopisma uczniowskiego. Wyszły dwa numery pisma „Ogniwa” (nr 1 – grudzień 1946 r./styczeń 1947 r. oraz nr 2 – luty 1947 r.), natomiast przygotowany już kolejny numer (marzec–kwiecień 1947 r.) został wstrzymany przez cenzurę i nigdy się nie ukazał⁵⁰.

⁴⁸ *Ibidem*, Wniosek o zakończenie sprawy obiektowej krypt. „Pajęczyna” dotyczącej ośrodków antykomunistycznych, 24 II 1976 r., k. 127–128.

⁴⁹ *Ibidem*, Analiza materiałów operacyjnych uzyskanych w ramach sprawy obiektowej krypt. „Pajęczyna”, nr ewid. 7703/70, opracowana przez kierownika Sekcji 2 Wydziału III KW MO w Bydgoszczy kpt. Andrzeja Wasielewskiego, 20 II 1976 r., k. 129.

⁵⁰ Publikowano w nim literackie i publicystyczne debiuty uczniów bydgoskich szkół średnich, nie brakowało też artykułów propagujących wśród miejscowej młodzieży konieczność samokształcenia i umiłowania wolnej Ojczyzny. Zamieszczano także okolicznościowe utwory poetyckie poświęcone luminarzom życia politycznego w przedwojennej Polsce (marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu, prezydentowi Ignacemu Mościckiemu, marszałkowi Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu). Publikowanie poezji dedykowanej przedstawicielom obozu sanacyjnego, który w powojennej propagandzie komunistycznej był obwiniany o paktowanie z Hitlerem i nieprzychylny stosunek do ZSRS, a w rezultacie o klęskę wrześniową, stanowiło dla komunistycznej cenzury być może najważniejszy powód do zakazania wznowienia wydawania „Ogniwa”. Nie bez znaczenia prawdopodobnie był również fakt, że w jednym z powojennych numerów „Ogniwa” zamieszczono wiersz Tadeusza Nowakowskiego (*Horyzont*, „Ogniwa. Jednodniówka”, grudzień 1946 r. – styczeń 1947 r., s. 4), o którym już zapewne wiadano, iż odmówił powrotu do Polski i związał się z antykomunistycznymi środowiskami na emigracji. Wśród kolejnych powodów podjęcia przez komunistów decyzji o zawieszeniu wydawania pisemka „Ogniwa” było zastosowanie przedwojennego wzoru winiety czasopisma (co miało symbolizować konty-

Pozostanie na emigracji i polityczne zaangażowanie Tadeusza Nowakowskiego po stronie środowisk uznawanych przez władze komunistyczne za wrogie stało się dla jego brata powodem trudności zawodowych. Z tego właśnie powodu (jak też i odmowy wstąpienia do ZMP) został on zwolniony w 1950 r. z redakcji „Gazety Pomorskiej” – nowo utworzonego organu prasowego KW PZPR (powstała w 1949 r. z przekształcenia dotychczasowej „Gazety Zachodniej”). W latach 1950–1953 pracował on jako dziennikarz, m.in. był redaktorem działu reporterskiego w „Ilustrowanym Kurierze Polskim” – dzienniku wydawanym pod auspicjami Stronnictwa Demokratycznego. Redakcja tej gazety była inwigilowana przez Sekcję 3 Wydziału V WUBP w Bydgoszczy w ramach prowadzonej sprawy obiektowej. Informator ps. „Zryw”⁵¹, wykorzystywany do dostarczania doniesień o nastrojach i postawach społeczno-politycznych członków redakcji IKP, na początku grudnia 1950 r. pisał: „Redakcja reprezentuje środowisko drobnomieszczańskie z wszelkimi konsekwencjami, podlega ona całkowicie tym przeobrażeniom, które w stosunku [do] zmiany ustroju społecznego dokonują się w samym środowisku drobnomieszczańskim”⁵². Informator dopatrzył się jednak w postawie kilku dziennikarzy śladów niechętnego stosunku do rzeczywistości politycznej w kraju. Jednym z nich był Jerzy Nowakowski, który został scharakteryzowany w następujący sposób: „Młody dziennikarz, zdolny, nieobowiązkowy, nie przykładą wagi do tego, co robi, stroniący od polityki i negatywnie do niej ustosunkowany”. „Zryw” otrzymał zadanie polegające na „nakreśleniu planu oczyszczenia IKP z wrogiego elementu”. Po ponad roku informator ps. „Al”⁵³ donosił, że w zespole redakcyjnym IKP pracuje grono politycznie niepewnych dziennikarzy, do których zaliczono także Jerzego Nowakowskiego⁵⁴. W październiku 1952 r. informator ps. „B-20”⁵⁵ opisał Nowakowskiego w następujący sposób: „Słabo upolityczniony i nie bierze żadnego udziału w pracy społecznej. Posiada brata w Londynie, jednego z czołowych podlegaczy wojennych wśród emigracji. Czy utrzymuje z nim kontakt, nic nie wiadomo”⁵⁶.

W redakcji „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” Jerzy Nowakowski pracował do końca stycznia 1953 r. Wraz z początkiem lutego tego roku objął kierownictwo bydgoskiego oddziału ogólnopolskiego dziennika „Słowo Powszechne”⁵⁷, które było pismem

---

nuację linii ideowej „sanacyjnej” gazetki) oraz apolityczność pisma (m.in. brak artykułów poświęconych urodzinom Bolesława Bieruta). Zob. J. Nowakowski, *Szczęśliwe lata, gorzki czas, czyli urodzony w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1996, s. 196–199.

⁵¹ AIPN By, 069/495, t. 1, Charakterystyka informatora ps. „Zryw”, 29 IX 1951 r., k. 76.

⁵² *Ibidem*, t. 2, Doniesienie agenturalne informatora ps. „Zryw”, 4 XII 1950 r., k. 73.

⁵³ *Ibidem*, t. 1, Charakterystyka informatora ps. „Al”, 30 VII 1952 r., k. 80.

⁵⁴ *Ibidem*, t. 2, Doniesienie agenturalne informatora ps. „Al”, 11 II 1952 r., k. 94.

⁵⁵ Informatorem ps. „B-20” był Kazimierz Małycha – wieloletni dziennikarz (w latach 1945–1952 i 1953–1954 zastępca redaktora naczelnego, w 1952 r. redaktor naczelny, w latach 1955–1969 sekretarz redakcji) „Ilustrowanego Kuriera Polskiego”, który został zwerbowany 28 VI 1952 r. na podstawie kombinacji operacyjnej. Do jego zadań należało informowanie o sytuacji w redakcji IKP oraz w środowisku byłego Stronnictwa Pracy; był niechętny wykonywaniu zleconych zadań, współpracę zawieszono 26 V 1953 r. AIPN By, 069/495, t. 1, Charakterystyka informatora ps. „B-20”, 29 VII 1954 r., k. 82; K. Osiński, *Pogmatwane losy redaktora Kazimierza Małychy* [w:] *Nie tylko niezłomni i kolaboranci. Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945–1989*, red. T. Wolsza, P. Wójtowicz, Warszawa 2014, s. 30–38.

⁵⁶ AIPN By, 069/495, t. 2, Doniesienie agenturalne informatora ps. „B-20”, 9 X 1952 r., k. 117.

⁵⁷ Z. Skrzypkowski, *Wspomnienie o dziele krajowym* [w:] *40 lat ze „Słowem”*, red. J. Wójcik, Warszawa 1987, s. 313.

ukazującym się pod auspicjami Stowarzyszenia PAX. Na stanowisku tym pozostał do 1955 r., kiedy mianowano go zastępcą redaktora naczelnego „Wrocławskiego Tygodnika Katolickiego”. W latach 1957–1959 był redaktorem naczelnym warszawskiego czasopisma „Zorza Świąteczna”⁵⁸.

Rozpoczęcie przez Tadeusza Nowakowskiego w maju 1952 r. działalności w Sekcji Polskiej Radia Wolna Europa wpłynęło na ożywienie działań aparatu bezpieczeństwa publicznego wobec jego młodszego brata. Według trudnych do zweryfikowania danych wiadomo, że już w 1953 r. funkcjonariusze kontrwywiadu MBP usiłowali przeprowadzić z Jerzym Nowakowskim rozmowę o charakterze sondażowo-werbunkowym. Zapewne była to próba zdobycia wartościowego źródła informacji i w perspektywie uzyskania operacyjnych możliwości neutralizowania skutków działalności Tadeusza Nowakowskiego. Wysiłki funkcjonariuszy wywiadu cywilnego zakończyły się niepowodzeniem⁵⁹. Nie zniechęciło to jednak funkcjonariuszy policji politycznej do kilkuletniego systematycznego gromadzenia i analizowania informacji dotyczących Jerzego Nowakowskiego. Zasadniczym ich celem było uzyskanie niezbitych dowodów na wyrotowy charakter relacji utrzymywanych między braćmi. Polegać one miały przede wszystkim na przekazywaniu przez młodszego z braci „antypaństwowych” informacji do monachijskiej radiostacji, uznawanej przez władze Polski ludowej za jeden z najpoważniejszych „ośrodków imperialistycznej dywersji ideologicznej”. Ponadto posiadana agentura dostarczała doniesienia charakteryzujące poglądy i wypowiedzi Jerzego Nowakowskiego zarówno na temat bieżących spraw społeczno-politycznych w kraju, jak i relacji między PRL a RFN. Skrupulatna analiza doniesień służyła zrekonstruowaniu światopoglądu Jerzego Nowakowskiego i dostosowaniu do niego skutecznych metod i środków pracy operacyjnej (w tym odpowiedniego „zadaniowania” osobowych źródeł informacji). Do listopada 1959 r., czyli do momentu formalnego założenia na Jerzego Nowakowskiego sprawy operacyjnej obserwacji o krypt. „Redaktor” przez Wydział II KW MO w Bydgoszczy, „bezpieka” zdołała zebrać wiele informacji podających w wątpliwość jego polityczną prawomysłność. Podejrzewano (zarazem przyznawano, że brakuje wystarczających dowodów), iż szkalujące komentarze RWE na temat odbywającego się w Bydgoszczy w 1955 r. Zjazdu Postępowych Działaczy Katolickich zostały spowodowane krytycznymi uwagami Jerzego Nowakowskiego poufnie przesłanymi nierozpoznanymi kanałami do Monachium⁶⁰. Jako pośrednie potwierdzenie jego klerykalnej postawy cytowano fragment doniesienia agenturalnego, w którym podano, iż „najbliżsi współpracownicy [Jerzego] Nowakowskiego oceniają go jako człowieka niepewnego, który jest w stanie wykonać wszelkie zadania kleru”⁶¹.

W drugiej połowie lat pięćdziesiątych Jerzy Nowakowski zdołał uzyskać paszport, co umożliwiło mu wyjazd za granicę. Odwiedził wówczas Niemcy Zachodnie i Włochy, gdzie po raz pierwszy od blisko dwudziestu lat spotkał się ze swym

⁵⁸ Przebieg kariery zawodowej Jerzego Nowakowskiego ustalono na podstawie wykazu stanowisk sporządzonego przez Jerzego Nowakowskiego, który autor otrzymał dzięki uprzejmości jego syna Tadeusza.

⁵⁹ AIPN, 0248/16, Streszczenie materiałów operacyjnych dotyczących Jerzego Nowakowskiego, znajdujących się w Wydz[iale] „C” KS MO do nr. 1840/III, 1 IV 1968 r., k. 37.

⁶⁰ *Ibidem*, k. 34.

⁶¹ *Ibidem*, k. 35.

**Tadeusz i Jerzy Nowakowscy, Bawaria, b.d.
Zbiory Tadeusza Nowakowskiego jr.**

bratem⁶². Podczas kolejnych starań o wyjazd zagraniczny w 1958 r., tym razem na międzynarodową wystawę Expo '58 do Belgii, funkcjonariusze SB podjęli wobec niego wstępne działania operacyjne, którym towarzyszyło inwigilowanie jego korespondencji zagranicznej. Przeprowadzono z nim wówczas (5 maja 1958 r.) rozmowę, której celem było dokonanie oceny możliwości operacyjnego wykorzystania go podczas zagranicznych podróży.

Funkcjonariuszy SB ponownie spotkała jednak niemiła niespodzianka, ponieważ – jak stwierdzono w raporcie – „rozmowa ta nie przyniosła żadnego skutku, gdyż [Jerzy] Nowakowski wręcz oświadczył, że nie chciałby się z nami spotykać i tym bardziej nie udzieli nam żadnej informacji. Podczas rozmowy podał, że posiada brata, który jest etatowym pracownikiem Radia «Wolna Europa»”⁶³. Indagowany w sprawie relacji z Tadeuszem i świadomy, że od decyzji jego interlokutorów zależy kwestia wyjazdu, Jerzy Nowakowski starał się przed funkcjonariuszami SB wyolbrzymić skalę wzajemnych różnic w poglądach politycznych ze swoim bratem. Według raportu „bezpieki” Jerzy Nowakowski mówił: „Słyszałem, jak brat często szkaluje porządki w Polsce, ja natomiast dążę do ugruntowania życia nowego w Polsce”. Nie ukrywał, że chciałby spotkać się z Tadeuszem, którego miał nie widzieć od początku wojny. Ostatecznie Nowakowskiego wypuszczono za granicę. Po powrocie nadal pozostawał nieugięty i bezkompromisowy wobec nalegań SB. Odmawiając spotkania z pracownikiem SB, miał stwierdzić, że „zwęszył tu «szpiclostwo»”. Na tematy PAX nie chciał się wypowiadać. Uważał, że wszystko o PAX-ie pisze się w prasie, którą można sobie przeczytać”⁶⁴.

⁶² Zamiaru spotkania się z bratem nie ukrywał przed organami paszportowymi. W dniu 12 VII 1957 r. Jerzy Nowakowski złożył podanie o wydanie paszportu na wyjazd do Włoch. Napisał w nim: „W czasie mojej wizyty pragnę zebrać materiały do cyklu reportaży oraz spotkać się ze swoim przebywającym od 15 lat na emigracji bratem. Tadeusz Nowakowski jest znanym literatem, współpracownikiem «Kultury» paryskiej i «Wiadomości» londyńskich i od jego znajomych uzyskałem zaproszenie do Osimo na wrzesień, dokąd przybędzie na wakacje. Prócz celów czysto rodzinnych, spotkanie ma na celu omówienie jego współpracy z krajem oraz sfinalizowanie szeregu propozycji wydawniczych w kraju (Instytut Wydawniczy PAX i tygodnik «Kierunki», który reprezentuję w woj. bydgoskim). Jako stało zamieszkały w USA brat mój nie ma możliwości zaproszenia mnie w Europie do innego kraju”. *Ibidem*, Notatka służbowa ppłk. Piotra Nowiczuka dotycząca wniosku paszportowego Jerzego Nowakowskiego z 1958 r., 7 V 1969 r., k. 49.

⁶³ AIPN, 0208/1622, Plan rozmowy z Jerzym Nowakowskim opracowany przez oficera operacyjnego Wydziału III SB KW MO w Bydgoszczy kpt. Kazimierza Włodarskiego, 5 V 1958 r., b.p.; *ibidem*, Notatka służbowa z odbytej rozmowy z Jerzym Nowakowskim opracowana przez kpt. Kazimierza Włodarskiego, 7 V 1958 r., b.p.; AIPN, 0248/16, Streszczenie materiałów operacyjnych dotyczących Jerzego Nowakowskiego, znajdujących się w Wydz[iale] „C” KS MO do nr. 1840/III, 1 IV 1968 r., k. 35.

⁶⁴ AIPN, 0248/16, Streszczenie materiałów operacyjnych dotyczących Jerzego Nowakowskiego, znajdujących się w Wydz[iale] „C” KS MO do nr. 1840/III, 1 IV 1968 r., k. 36.

Postawa Jerzego Nowakowskiego, jak również jego dziennikarska praca w połączeniu z częstymi wyjazdami zagranicznymi powodowały, że tylko w pierwszej połowie 1959 r. jego osobą interesowali się funkcjonariusze Wydziału V Departamentu I MSW⁶⁵ (w lutym tego roku) i Wydziału II Departamentu II MSW⁶⁶ (w kwietniu tego roku)⁶⁷.

Stosunek Jerzego Nowakowskiego do władz PRL określono jako „nieprzychylny”. Wskazywano również na to, że podczas swego pobytu we Włoszech mógł on spotykać się z osobami prowadzącymi wrogą działalność wobec PRL. Dlatego początkowo postulowano poddanie go obserwacji agenturalnej⁶⁸, aczkolwiek następnie wskazywano już na konieczność objęcia go systematycznym rozpracowaniem w ramach formalnie założonej sprawy „w celu wyjaśnienia, czy ewentualnie nie jest on związany poprzez swego brata z radiem «Wolna Europa» w sensie przekazywania tej instytucji wiadomości z terenu Polski”⁶⁹. Zebrane dotychczas przez SB materiały dotyczące Jerzego Nowakowskiego⁷⁰ zostały poddane analizie w celu opracowania wniosków co do zasadności założenia sprawy. Decyzja była pozytywna i 6 listopada 1959 r. naczelnik Wydziału II SB KW MO w Bydgoszczy zatwierdził założenie sprawy agenturalnego sprawdzenia o kryptonimie „Redaktor”⁷¹. W raporcie o zezwolenie na założenie sprawy wyliczono przyczyny uzasadniające objęcie go operacyjnym rozpracowaniem: posiadanie brata Tadeusza – etatowego pracownika RWE, podejrzenie przekazywania szkalujących sytuację w PRL informacji do RWE (przykład krytycznej oceny Zjazdu Postępowych Działaczy Katolickich w Bydgoszczy w 1955 r. wyemitowanej na falach RWE⁷²) oraz klerykalizm („jest w stanie wykonywać wszelkie zadania kleru”). W raporcie wskazano, że rozpracowanie Nowakowskiego będzie opierało się na osobowych źródłach informacji (zakładano zarówno ponowne podjęcie na kontakt byłych informatorów czy werbunek nowych OZI, jak i skorzystanie z sieci bydgoskiego Wydziału III KW MO⁷³, SB KS MO) oraz obserwacji zewnętrznej i kontroli korespondencji. Funkcjonariuszem odpowiedzialnym za realizację rozpracowania w ramach sprawy krypt. „Redaktor” był ppor. Henryk

⁶⁵ Jednostka ta zajmowała się rozpracowywaniem środowiska emigracyjnego i ośrodków dywersji ideologicznej.

⁶⁶ Jednostka ta zajmowała się zwalczaniem działalności wywiadu brytyjskiego.

⁶⁷ AIPN, 0248/16, Streszczenie materiałów operacyjnych dotyczących Jerzego Nowakowskiego, znajdujących się w Wydz[iale] „C” KS MO do nr. 1840/III, 1 IV 1968 r., k. 37.

⁶⁸ AIPN, 0208/1622, Raport z analizy akt paszportowych nr EBy-9817 opracowany przez por. Henryka Cichowicza, 31 I 1959 r., b.p.

⁶⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa oficera operacyjnego Wydziału II SB KW MO w Bydgoszczy por. Henryka Cichowicza, 25 IX 1959 r., b.p.

⁷⁰ Zebrane m.in. podczas wywiadów z sąsiadami Jerzego Nowakowskiego. Zob. *ibidem*, Notatka służbowa opracowana przez por. Henryka Cichowicza, 14 V 1959 r., b.p.; *ibidem*, Notatka służbowa opracowana przez por. Henryka Cichowicza, 24 VII 1959 r., b.p.

⁷¹ *Ibidem*, Raport o zezwolenie na założenie sprawy agenturalnego sprawdzenia krypt. „Redaktor”, 5 XI 1959 r., b.p. Formalna rejestracja w systemie ewidencji operacyjnej nastąpiła 11 XI 1959 r.

⁷² W związku z podejrzewaniem J. Nowakowskiego o przesłanie do RWE szczegółowej informacji o przebiegu obrad zjazdu nie został on wybrany sekretarzem Zrzeszenia Postępowych Katolików w Bydgoszczy.

⁷³ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału II SB KW MO w Bydgoszczy mjr. Władysława Pożogi do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Bydgoszczy mjr. Jana Detmera, 16 XII 1959 r., b.p.; *ibidem*, Notatka opracowana przez ppor. Henryka Skibińskiego, 11 II 1960 r., b.p.; *ibidem*, Notatka służbowa opracowana przez por. Kazimierza Okonia, 26 II 1960 r., b.p.; *ibidem*, Notatka służbowa opracowana przez por. Kazimierza Okonia, 20 VI 1960 r., b.p.

- 1 -

- Zatwierdzam -
Naczelnik Wydziału II-go
KWMO Służby Bezpieczeństwa
w Bydgoszczy

Bydgoszcz, dnia 5 listopada 1959r.
SCISLE TAJNE

-----
dnia 6. listopada 1959 r.

R A P O R T
-----

o zezwolenie na założenie sprawy agenturalnego
sprawdzenia krypt. "Redaktor"

na: Nowakowski Jerzy Stefan
s. Stanisława i Emilii zd. Gerke,
ur. 11.06.1927 r. w Bydgoszczy,
narod. i obyw. polskie, żonaty,
wykształcenie wyższe, dziennikarz,
zatrudniony w redakcjach pism katoli-
ckich w Bydgoszczy, zam. Bydgoszcz,
ul. Chodkiewicza 16/12

Wydz. Ewid. Oper. K.W.M.O. w Bydgoszczy
Zarejestrowano
w Ewidencji Spisów
pod Nr. 623/59
Dn. 11. XI. 59 Podpis. [signature]

STRESZCZENIE MATERIAŁÓW

Wymieniony w latach międzywojennych
zamieszkiwał wraz z rodzicami w Bydgoszczy. Ojciec jego był
dziennikarzem. W latach okupacji niemieckiej przebywał
we Włocławku - bliższych danych z tego okresu brak.

Po wyzwoleniu przybył ponownie do
Bydgoszczy. Po skończeniu studiów zaczął pracować w Redakcji
"Ilustrowany Kurier Polski" w Bydgoszczy w charakterze
redaktora.

.../..

Raport o zezwolenie na założenie sprawy agenturalnego sprawdzenia
krypt. „Redaktor” (pierwsza strona), 5 XI 1959 r. AIPN, 0208/1622

Skibiński⁷⁴. W czasie czteromiesięcznego prowadzenia sprawy przez kontrwywiad SB nie zdołano potwierdzić faktu utrzymywania przez Jerzego Nowakowskiego kontaktów ze swym bratem i w ten sposób wykluczono możliwość przesyłania tą drogą informacji do RWE. W związku z tym zadecydowano o skierowaniu całości posiadanych materiałów do Grupy V Wydziału III SB KW MO w Bydgoszczy. Wydział ten sprawował operacyjną kontrolę m.in. nad działalnością Stowarzyszenia PAX, którego pracownikiem był Nowakowski. Decyzja o przekazaniu przez Wydział II sprawy „Redaktor” nastąpiła 5 marca 1960 r.⁷⁵, a materiały do Wydziału III spłynęły na początku drugiej dekady marca tego roku⁷⁶. Osobą odpowiedzialną za dalsze prowadzenie sprawy został por. Kazimierz Okoń, który prezentował sceptyczny stosunek odnośnie do zasadności kontynuowania rozpracowania Nowakowskiego⁷⁷. Jednak zastępca naczelnika Wydziału III SB KW MO w Bydgoszczy kpt. Henryk Dojerski nakazał przejęcie sprawy i opracowanie planu operacyjnych przedsięwzięć. Jednocześnie dotychczasowa sprawa została przerejestrowana na ewidencyjno-obszerną o krypt. „Redaktor” i zarejestrowana 29 czerwca 1960 r. pod numerem 2047/60⁷⁸. Na podstawie nowo wprowadzonej instrukcji o pracy operacyjnej SB 24 listopada 1960 r. nastąpiło przerejestrowanie sprawy „Redaktor” na sprawę operacyjnej obserwacji o numerze 259/60⁷⁹. Po wyprowadzeniu się Jerzego Nowakowskiego z rodziną do Warszawy dalsze prowadzenie rozpracowania zostało 15 marca 1961 r. formalnie przekazane Służbie Bezpieczeństwa KS MO w Warszawie⁸⁰. W stolicy został on poddany agenturalnemu sprawdzeniu, lecz – poza opiniami dotyczącymi cech charakteru Nowakowskiego – SB nie uzyskała obciążających go materiałów⁸¹. W związku z tym sprawa operacyjnej obserwacji krypt. „Redaktor” została na początku sierpnia 1961 r. zakończona i przesłana do archiwum Wydziału „C” KS MO⁸².

Na początku 1961 r. Jerzy Nowakowski zakończył pracę w łódzkim „Nowym Ładzie”, gazecie wydawanej pod auspicjami Stowarzyszenia PAX, i wraz z rodziną przeprowadził się do Warszawy. W stolicy znalazł zatrudnienie jako sekretarz redakcji w paksowskim „Słowie Powszechnym”, na łamach którego publikował także artykuły poświęcone problematyce niemieckiej. Członkowie redakcji „Słowa Powszechnego” znajdowali się pod „operacyjnym parasolem” SB, która dysponowała siatką agentu-

⁷⁴ *Ibidem*, Raport o zezwolenie na założenie sprawy agenturalnego sprawdzenia krypt. „Redaktor”, 5 XI 1959 r., b.p.

⁷⁵ *Ibidem*, Raport ppor. Henryka Skibińskiego, 1 III 1960 r., b.p.

⁷⁶ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału II SB KW MO w Bydgoszczy mjr. Władysława Pożogi do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Bydgoszczy mjr. Jana Detmera, 10 III 1960 r., b.p.

⁷⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa z analizy materiałów sprawy agenturalnego sprawdzenia krypt. „Redaktor”, nr 623/59, opracowana przez por. Kazimierza Okonia, [czerwiec 1960 r.], b.p.

⁷⁸ *Ibidem*, Postanowienie o założeniu sprawy ewidencyjno-obszerną, 29 VI 1960 r., b.p.

⁷⁹ *Ibidem*, Postanowienie o przerejestrowaniu sprawy ewidencyjno-obszerną, 22 XI 1960 r., b.p.

⁸⁰ *Ibidem*, Postanowienie o przesłaniu (przekazaniu) sprawy ewidencyjnej operacyjnej, 15 III 1961 r., b.p. Sprawa krypt. „Redaktor” została 18 III 1961 r. zdjęta z ewidencji operacyjnej Wydziału „C” KW MO w Bydgoszczy.

⁸¹ *Ibidem*, Notatka służbowa [z rozmowy z TW ps. „Wieczór”] opracowana przez ppor. J. Józwiaka, 10 V 1961 r., b.p.; *ibidem*, Wyciąg z doniesienia źródeł ps. „Teodor” z dnia 17 V 1961 r., 22 V 1961 r., b.p.; *ibidem*, Wyciąg z notatki służbowej z dnia 14 VI 1961 r. ze spotkania z TW ps. „Wieczór”, 16 VI 1961 r., b.p.

⁸² *Ibidem*, Postanowienie o zakończeniu (zaniechaniu) i przekazaniu do archiwum spraw ewidencji operacyjnej, 28 VII 1961 r., b.p.

SCISLE TAJNE

1. **NOWAKOWSKI**
Nazwisko
2. **Jerzy**
Imię
3. **Stanisław**
Imię ojca
4. **Emilia - Gerke**
Imię i nazwisko partnerki matki
5. _____
Pseudonim
6. **11.6.1927 w Bydgoszczy**
Data i miejsce urodzenia
7. **polsko**
Narodowość
8. **polskie**
Przynależność
9. **wyższe**
Wykształcenie
10. **intelig. pracj.**
Obecny stan społeczny
11. **intelig. prac.**
Poprzednie zajęcie
12. **bezpartyjny**
Przynależność partyjna
13. **Woj. Cadez. stor. PAX i Zora Świt. W. w.**
Ostatnie miejsce pracy (w pełnym brzmieniu)
14. **dziennikar.**
Zawód
15. **red. Zora Świt. i Zora Świt.**
Zajmowane stanowisko
16. **Bydgoszcz ul. Rhodanizacji 16/12**
Miejsce zamieszkania (dotychczasowy adres)

Mr E-14

17. Rozpracowywany przez **Wydział E-4**
18. **KW-40 w Bydgoszczy**
Nazwa jednostki operacyjnej
19. **aktywny działacz katolicki w PAX**
Zakreślenie sprawy lub kategorii osób oraz wyznaczenie zakresu lub zakresów specjalnego do Instytutu (E-30)
20. **Operacyjnej obszar**
Klasyfikacja sprawy
21. **Redaktor**
Kryterium (dla sprawy grupowej)
22. **259/60**
Data i podpis proc. operat. (stopień, nazwisko i stanowisko)

PRZEBIEG SPRAWY
(Wypełnia jednostka ewidencja)

23. Rozpracowanie przekazano dnia **11.3.64r.**
do **Wydz. E-4 w PAX, ul. Rhodanizacji 16/12 w Bydgoszczy** za Nr CC-1067/1947/61
24. Rozpracowanie zakończono — zakończono**
data _____ z powodu
ZNISZENIA KLAUZURY TAJNOŚCI
na podstawie art. 1 ust. 2 pkt 1 lit. a) ustawy z dnia 26.04.1990 r. o zwalczaniu przestępstw (Dz. U. z 1990 r. Nr 181, poz. 1138)
25. Akty sprawy składowe do archiwum data _____
data _____ (miej. i nazwisko) _____

W _____
Nazwa jednostki ewidencji spraw Nr archiwizacji _____

* Wypełnia „Ewidencja spraw”
** Niepotrzebne skreślić.

**Karta E-14 wypełniona na Jerzego Nowakowskiego. AIPN By, 00130/1,
Kartoteka ogólnoinformacyjna WUSW Bydgoszcz/Toruń/Włocławek**

ralną zarówno wśród dziennikarzy, jak i osób stale się z nimi stykającymi. Dołączenie Jerzego Nowakowskiego do zespołu redakcyjnego „Słowa Powszechnego” nie pozostało niezauważone przez agenturę. Informator ps. „Romulus” (dziennikarz w dziale zagranicznym gazety⁸³) uskarżał się na intrygantwo Nowakowskiego, który goniąc za pieniędzmi, miał często ubiegać kolegów i pisywać na tematy stanowiące dotychczas wyłączne pole zainteresowań zawodowych innych dziennikarzy. Podsumowując swoje doniesienie, „Romulus” stwierdził: „Nowakowski we współżyciu jest niekoleżeński i nie jest lubiany [...]. Moim zdaniem Nowakowski jest

⁸³ Ze względu na brak dokumentacji aktowej (teczki personalnej TW) oraz ewidencyjnej (zapisów kartotecznych) trudno w sposób jednoznaczny rozstrzygnąć, kto był tajnym współpracownikiem. Lektura zachowanych siedmiu tomów doniesień TW ps. „Romulus”/„Ulisses” (AIPN, 00168/258, t. 1–7) pozwala domniemywać, że osobą tą był Zbigniew Kot. Po konflikcie Jerzego Nowakowskiego z redaktorem naczelnym „Słowa Powszechnego” Witoldem Jankowskim to właśnie Kot objął stanowisko sekretarza redakcji po Nowakowskim (o czym pisze w jednym ze swych doniesień, zob. AIPN, 00168/258, t. 2, Doniesienie TW ps. „Romulus”, 7 III 1962 r., k. 250–251). W innym doniesieniu informuje, że jest autorem artykułu wstępnego z okazji rocznicy powstania NRD (AIPN, 00168/258, t. 2, Doniesienie TW ps. „Romulus”, 1 X 1961 r., k. 115). Artykuł ten (*12 lat NRD*, „Słowo Powszechne”, 7–8 X 1961, s. 6) podpisany był inicjałami „Zb. K.”, których używał właśnie Zbigniew Kot (AIPN, 00168/258, t. 2, Doniesienie TW ps. „Romulus”, 14 XI 1961 r., k. 501). O tym, że Zbigniew Kot był w latach sześćdziesiątych dziennikarzem działu zagranicznego „Słowa Powszechnego” pisze w swym artykule wspomnieniowym zastępca redaktora naczelnego dziennika Janusz Stefanowicz. Zob. J. Stefanowicz, *Powszechne, czyli również międzynarodowe [w:] 40 lat ze „Słowem”*..., s. 121.

człowiekiem bez skrupułów, żadnym zrobienia kariery i pieniędzy i przez to nie liczący się z tym, że szkodzi świadomie innym. Poza tym, nie jest on wcale żadnym orłem dziennikarstwa”⁸⁴.

Zawarte w powyższym doniesieniu informacje na temat Nowakowskiego znalazły oddźwięk w kolejnych raportach SB. W maju 1963 r. w notatce służbowej przesłanej przez zastępcę naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW⁸⁵ do naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW⁸⁶, poświęconej charakterystyce postawy społeczno-politycznej Nowakowskiego, stwierdzono, że przejawia on krytyczny stosunek wobec linii politycznej „Słowa Powszechnego”. Ponadto powtórzono niepochlebne opinie na temat jego pracy dziennikarskiej i postawy etycznej: „Absorbowały go bardziej w godzinach służbowych własne tzw. wierszówki niż praca związana z zajmowanym stanowiskiem. Bywały dni, w których z winy Nowakowskiego brak było materiału do kolejnego numeru gazety. Nowakowski reprezentuje typ dziennikarza «ekspresowego», który bez większego wysiłku zbija wierszówki”⁸⁷. Stałe szukanie źródeł zarobkowania przez Nowakowskiego tłumaczono rozrzutnością jego żony⁸⁸. Zagadnienie to mieściło się w ramach prowadzonej ochrony kontrwywiadowczej i było szczególnie monitorowane przez SB, ponieważ deficyty finansowe stanowiły często doskonały pretekst do podjęcia współpracy z obcym wywiadem lub „zachodnimi instytucjami dywersji ideologicznej”.

W marcu 1962 r., po konflikcie z redaktorem naczelnym Witoldem Jankowskim, Nowakowski został zwolniony z redakcji „Słowa Powszechnego” i przeniesiony do warszawskiego oddziału PAX. Przez pewien czas kontynuował publikowanie reportaży na łamach „Słowa Powszechnego”. W 1963 r. podjął pracę sekretarza redakcji we „Wrocławskim Tygodniku Katolików” i w czasopiśmie tym pracował (osiągając stanowiska zastępcy redaktora naczelnego i p.o. redaktora naczelnego) do wprowadzenia stanu wojennego w 1981 r. W doniesieniu ze stycznia 1965 r. TW ps. „Romulus” powtórzył swoje wcześniejsze spostrzeżenia dotyczące materialnego aspektu postawy Nowakowskiego, w tym otrzymywania pomocy materialnej od swego brata Tadeusza⁸⁹. Zupełnie nowymi obserwacjami, które mogły poważnie zaszkodzić Jerzemu Nowakowskiemu i negatywnie zaważyć na jego wyjazdach zagranicznych,

⁸⁴ AIPN, 0248/16, Wyciąg z doniesienia TW ps. „Romulus”, 16 X 1961 r., k. 8. Zob. też AIPN, 00168/258, t. 2, Doniesienie TW ps. „Romulus”, 29 IX 1961 r., k. 110.

⁸⁵ Jednostka ta zajmowała się „operacyjną ochroną” działalności stowarzyszeń katolickich w PRL.

⁸⁶ Jednostka ta zajmowała się rozpracowywaniem ośrodków emigracji politycznej i dywersji ideologicznej.

⁸⁷ AIPN, 0248/16, Notatka dotycząca J[erzego] Nowakowskiego, b[yłego] sekretarza redakcji „Słowa Powszechnego”, maj 1963 r., k. 10.

⁸⁸ Żoną Jerzego Nowakowskiego była Michalina Felicja Sobolewska, c. Feliksa, ur. 29 IX 1930 r. w Bydgoszczy.

⁸⁹ „Niezwyczajnie ambitny i żądny stanowiska, poza tym ma opinię wielkiego groszoroza, który dla pieniędzy gotów jest zrobić komuś jakieś świństwo. Jest człowiekiem bez nałogów: nie pije absolutnie alkoholu, nie pali. Prowadzi typowo mieszczański tryb życia, bardzo usystematyzowany. Na zewnątrz żyjący bardzo skromnie, [lecz] mieszkanie ma urządzone ze wszelkimi luksusami. Mieszkanie to – w spółdzielni paxowskiej – zdobył w sposób b[ardzo] podstępny, za co miał przed paroma laty nieprzyjemności. Jerzy Nowakowski ma brata rodzonego w «Wolnej Europie». Wiem, że albo bezpośrednio, albo jakąś drogą okrężną, otrzymuje od niego paczki z różnymi rzeczami z garderoby i konfekcji”. AIPN, 0248/16, Doniesienie TW ps. „Romulus”, 25 I 1965 r., k. 12–13. Zob. też AIPN, 00168/258, t. 4, Doniesienie TW ps. „Romulus”, 15 I 1965 r., k. 96–97.

były te dotyczące jego krytycznych poglądów w sprawie polityki PRL wobec Niemiec Zachodnich. Miał on nie tylko zdecydowanie odrzucać przekaz oficjalnej propagandy wskazujący na zagrożenie płynące ze strony zachodnioniemieckiego rewizjonizmu i „postwehrmachtowskiego” rewanżyzmu, ale również zachwycać się sytuacją wewnętrzną w RFN, szczególnie w odniesieniu do stanu gospodarki i poziomu partycypacji obywatelskiej społeczeństwa zachodnioniemieckiego⁹⁰. Nowakowski ponadto miał być bardzo krytyczny wobec sytuacji wewnętrznej w Polsce, którą widział w ciemnych barwach. Nie utożsamiał się on także z linią polityczną realizowaną przez Stowarzyszenie PAX wobec Kościoła rzymskokatolickiego, czego przykładem miała być krytyczna ocena listu otwartego Stowarzyszenia PAX skierowanego do prymasa kardynała Stefana Wyszyńskiego⁹¹.

W 1967 r. osobą Nowakowskiego zainteresował się Wydział II KS MO, co było związane z jego częstymi wyjazdami za granicę. Funkcjonariusze stołecznego kontrwywiadu chcieli rozeznaczyć się w możliwościach operacyjnych sieci agenturalnej znajdującej się na kontakcie Wydziału II Departamentu IV MSW, który m.in. kontrolował paksowskie środowiska dziennikarskie⁹². Aktywność zagraniczna Jerzego

⁹⁰ „Romulus” raportował: „Co się tyczy poglądów politycznych Nowakowskiego, to – moim zdaniem – są one bardzo dalekie od oficjalnego, antyrewizjonistycznego i anty-NRF-owskiego kursu, jaki reprezentuje pismo, w którym on pracuje – tj. WTK. Wprawdzie Nowakowski pisuje w WTK od czasu do czasu artykuły antyniemieckie pod pseudonimem «Jerzy Bydgoski» bądź pod swoim nazwiskiem, ale poglądy jego na problem niemiecki wypowiedane prywatnie cechuje niewiara w istnienie militarystyki i rewizjonizmu w NRF, przekonanie, że w NRF jest ta prawdziwa demokracja, że ludzie tam urzeczni są doskonałym poziomem życia, że nie mają żadnych innych pragnień, jak utrzymać ten stan rzeczy, a więc są zdecydowanie przeciw wojnie. Nowakowski rozmawiał ze mną wielokrotnie na temat rewizjonizmu, uważa on, że ruch rewizjonistyczny i militarystyczny w NRF [jest] pozbawiony jakichkolwiek wpływów na społeczeństwo i na rząd NRF, że przypomina nieszkodliwe kluby podstarzałych kombatantów. Jego zdaniem jeśli w Polsce mówi się i pisze na ten temat coś odwrotnego, to dlatego, że jest to potrzebne dla naszych celów politycznych, ale nie odpowiada to rzeczywistości o życiu i celach praktycznych w NRF”. AIPN, 0248/16, Doniesienie TW ps. „Romulus”, 25 I 1965 r., k. 13.

⁹¹ W pierwszej połowie 1964 r. została przesłana do Watykanu informacja o Stowarzyszeniu PAX, której autorem był nuncjusz papieski we Francji abp Paolo Bertoli. Zawierała ona skrajnie negatywną ocenę działalności stowarzyszenia, które – jego zdaniem – realizowało dyrektywy polityki wyznaniowej PZPR, w tym sabotowanie misji pełnionej przez Kościół katolicki w kraju oraz podważanie posiadanego w społeczeństwie autorytetu i zaufania publicznego. Treść dokumentu została opracowana na podstawie ocen formułowanych przez prymasa Wyszyńskiego, co wywołało ożywioną reakcję ze strony kierownictwa PAX. W połowie czerwca 1964 r. przesłano list protestacyjny na ręce Wyszyńskiego, który nie zdecydował się jednak na udzielenie jego autorom jakiegokolwiek odpowiedzi. W związku z tym w paksowskim piśmie „Życie i Myśl” został opublikowany „List otwarty do Jego Eminencji Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Prymasa Polski” (w załączeniu opublikowano również wspomniany wyżej raport nuncjusza papieskiego), w którym odmawiano Kościołowi prawa do jednoznacznie krytycznego stosunku do PRL, uzasadniano konieczność współpracy katolików z marksistami oraz wskazywano na dokonujący się w Polsce stały rozwój infrastruktury kościelnej („Życie i Myśl” 1964, nr 7–8, s. 3–49). Całą sprawę – na tle jednostronnie zarysowanych relacji państwo–Kościół – skomentowała „Trybuna Ludu” w artykule *Podstawowy warunek* („Trybuna Ludu”, 28 IX 1964, s. 4), którego omówienie wraz z przedrukiem kilku fragmentów znalazło się w „Słowie Powszechnym” (*Podstawowy warunek*, „Słowo Powszechnie”, 29 IX 1964, s. 4). Zob. też A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990, s. 283–284.

⁹² Dlatego też stołeczny kontrwywiad w przesłanym piśmie informował, że „Jerzy Nowakowski często wyjeżdża do krajów demokracji ludowej i tam się spotyka z bratem. Zachodzi przypuszczenie, że właśnie podczas takich spotkań – dla niezwrócenia uwagi władz organizowanych w krajach socjalistycznych – jeden drugiemu może przekazywać interesujące materiały dotyczące spraw politycznych i innych

Nowakowskiego stała się także powodem zainteresowania się jego osobą przez Wydział VIII Departamentu I MSW, a także poznański kontrwywiad. Ta ostatnia jednostka informowała po powrocie Nowakowskiego z Londynu w styczniu 1968 r., że w ubiegłych latach podczas czasowego pobytu w Wielkiej Brytanii spotykał się on ze swoim bratem. Przywieźć miał również z Wielkiej Brytanii wydaną w języku niemieckim książkę Tadeusza Nowakowskiego o Radziwiłłach⁹³, z dedykacją gen. Władysława Andersa⁹⁴.

Rok 1968 w Polsce przeszedł do historii z uwagi na studenckie rozruchy antypaństwowe i rozpoczętą już w 1967 r.⁹⁵ kampanię antyżydowską, w wyniku której PRL opuściło tysiące osób. W wielu gazetach i czasopismach w całym kraju pojawiały się artykuły, w których oczerniano polskich Żydów, przypisując im najgorsze intencje i udział w zbrodniach stalinizmu oraz odmawiając im prawa przynależności do polskiej wspólnoty narodowej. Jednym z kilku najbardziej zaangażowanych w podsycanie atmosfery antysyjonistycznej był zastępca dyrektora Departamentu III MSW Tadeusz Walichnowski – autor licznych publikacji poświęconych demaskowaniu światowego syjonizmu. Dzięki doniesieniu TW ps. „Ulisses” (do listopada 1965 r. posługującego się pseudonimem „Romulus”) z czerwca 1968 r. wiadomo, że Nowakowski był niezwykle krytyczny wobec poczynąń Walichnowskiego i jego mocodawców. „Nowakowski – informował tajny współpracownik – określił książki Walichnowskiego jako najgorszy gatunek propagandy, godny notatnika agitatora i propagandysty, ale nie druku, i to w takich nakładach. Lepiej drukować zeszyty dla dzieci w szkołach niż książki Walichnowskiego”⁹⁶. Ponadto, odnosząc się do ówczesnej sytuacji wewnętrznej w kraju, Nowakowski „z ironią, krytycznie wypowiadał się na temat ostatnich procesów szpiegowskich w Polsce, twierdząc, iż są one sztucznie rozdmuchiwane i obliczone na wywoływanie hysterii w społeczeństwie polskim i stanu rzekomego wciąż zagrożenia Polski z Zachodu”⁹⁷.

W 1968 r. bydgoska SB otrzymywała doniesienia kontaktu poufnego o pseudonimie „Korzeniowski”, który dysponował bardzo dobrymi możliwościami inwigilacji Nowakowskiego (wspólna praca dziennikarska oraz zamieszkiwanie na tym samym piętrze w budynku). W doniesieniu „Korzeniowski” poddał szczegółowej analizie postawę Jerzego Nowakowskiego wobec brata Tadeusza i jego działalności. Na tym tle „Korzeniowski” starał się ustalić stosunek Jerzego Nowakowskiego do PRL i problemu

---

polskich. Nowakowscy pochodzą z Bydgoszczy, gdzie do niedawna – jak przypuszcza informujące nas źródło – mogła być «skrzynka kontaktowa» [...]. W celu wyjaśnienia tych informacji Jerzy Nowakowski zostanie poddany kontroli operacyjnej. Z uwagi jednak na to, że jest on zatrudniony w interesującym Was obiekcie, proszę o poinformowanie nas o możliwościach Waszej sieci agenturalnej, która miałaby dotarcie do wyżej wymienionego”. AIPN, 0248/16, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału II KS MO w Warszawie mjr. Stanisława Przanowskiego do naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW Tomasz Wawrzyniewicza, 31 VIII 1967 r., k. 14.

⁹³ Pierwsze wydanie książki Tadeusza Nowakowskiego *Die Radziwills. Die Geschichte einer grossen europäischen Familie* ukazało się w Monachium w 1966 r.

⁹⁴ AIPN, 0248/16, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału II KW MO w Poznaniu mjr. Zenona Dryndy, 20 I 1968 r., k. 17.

⁹⁵ J. Nowakowski był krytyczny wobec antyżydowskiej propagandy w PRL wszczętej po wybuchu wojny sześciodniowej w czerwcu 1967 r. Zob. AIPN, 00170/605, t. 1, Informacja TW ps. „Ulisses”, 24 VI 1967 r., k. 290; *ibidem*, Informacja TW ps. „Ulisses”, 6 VII 1967 r., k. 324.

⁹⁶ AIPN, 0248/16, Doniesienie TW ps. „Ulisses”, 28 VI 1968 r., k. 18.

⁹⁷ *Ibidem*.

relacji polsko–zachodnioniemieckich⁹⁸. Uważał on, że pracujący w RWE brat imponował Jerzemu, który zawsze z radością przyjmował pozytywne opinie wygłaszane pod adresem jego brata i prowadzonych przez niego audycji. „Korzeniowski” podkreślał jednak, że obok zupełnie oczywistej emocjonalnej bliskości istniejącej w rodzinie, na poglądy Jerzego znaczny wpływ wywierały korzyści materialne, które czerpał on za świadczone na rzecz starszego brata usługi. Miały one polegać na dostarczaniu szczegółowych informacji o sytuacji w Polsce i występujących wśród wybranych środowisk społeczno-zawodowych nastrojów na tle sytuacji wewnętrznej w kraju, które następnie trafiały na antenę RWE⁹⁹.

Powyższe doniesienie, będące swoistą ekspertyzą odnoszącą się do postawy Jerzego Nowakowskiego, skłaniało funkcjonariuszy SB do podjęcia decyzji o wszczęciu sprawy operacyjnego sprawdzenia dotyczącej nielegalnego przekazywania przez niego materiałów do Radia Wolna Europa, co wyczerpywało znamiona przestępstwa z artykułu 23 mkk. W kwietniu 1968 r. bydgoski kontrwywiad skontaktował się ze swoim stołecznym odpowiednikiem, sugerując, że Jerzy Nowakowski wykonuje *de facto* zadania kurierskie na rzecz swojego brata. Miał on bowiem przynajmniej od 1957 r. regularnie wyjeżdżać za granicę i spotykać się z Tadeuszem, któremu rzekomo przekazywał materiały szkalujące system polityczny w PRL i działania władz komunistycznych. Informacje zawarte w tych materiałach były następnie odpowiednio preparowane i nadawane na falach radiowych. Działalność Jerzego Nowakowskiego była wynagradzana, ponieważ „ma on otrzymać pomoc materialną przesyłaną mu za pośrednictwem osób trzecich. Komentuje to się jako otrzymywanie przez niego wynagrodzenia za przekazywanie informacji za granicę z terenu Polski”¹⁰⁰. W odpowiedzi stołeczny Wydział II informował bydgoskich funkcjonariuszy kontrwywiadu, że mieszkanie przy ul. Karola Świerczewskiego 28/8 w Bydgoszczy, zamieszkiwane przez Wandę Nowakowską, służyło jako „skrzynka kontaktowa”. Oznaczało to, że ona sama miała pracować jako łącznik pośredniczący w domniemanej wymianie materiałów pomiędzy jej braćmi. Stołeczny kontrwywiad zwrócił się z prośbą o zorganizowanie „agenturalnego rozeznania” miejsca zamieszkania Nowakowskiej¹⁰¹.

Pod koniec 1968 r. Jerzy Nowakowski w ramach delegacji służbowej wyjechał do Bułgarii, a wrażenia z tej podróży opisał w wydanej w następnym roku książce¹⁰². Podczas prywatnych rozmów prowadzonych z bułgarskim dziennikarzem Jerzy Nowakowski otwarcie prezentował swój krytyczny stosunek wobec sytuacji wewnętrznej w Polsce (m.in. kampanii antysyjonistycznej oraz zaostrenia kursu wobec studentów i środowisk inteligentnych) i dyktatorskiej polityki władz komunistycznych. Nieostrożnie ujawnił przed swoimi rozmówcami także fakt, że rok wcześniej podczas wyjazdu zagranicznego nie tylko odwiedził swojego brata Tadeusza, ale przebywał również

⁹⁸ W innym doniesieniu „Korzeniowski”, charakteryzując postawę Jerzego Nowakowskiego, pisał: „Stosunek do polskiej rzeczywistości krytyczny – nawet złośliwy – wyraźne zachwyty [nad] zachodnią gospodarką, ujawniają się niekiedy sympatie do NRF za jej poziom gospodarczy, lekceważenie osiągnięć ZSRR”. *Ibidem*, Doniesienie KP ps. „Korzeniowski”, 3 VII 1967 r., k. 43.

⁹⁹ *Ibidem*, Doniesienie KP ps. „Korzeniowski”, 10 I 1968 r., k. 29–33.

¹⁰⁰ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału II KW MO w Bydgoszczy ppłk. Jana Michałowskiego do Wydziału II KS MO, 6 IV 1968 r., k. 38.

¹⁰¹ *Ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału II KS MO mjr. Eugeniusza Zajęca do naczelnika Wydziału II KW MO w Bydgoszczy ppłk. Jana Michałowskiego, 3 V 1968 r., k. 39.

¹⁰² J. Nowakowski, *Nie tylko o Złoty Piasek. Notatki z podróży do Bułgarii*, Warszawa 1969.

z wizytą w Radiu Wolna Europa w Monachium. Dokładna treść opinii Nowakowskiego była znana funkcjonariuszom SB, ponieważ szczegółowo zrelacjonował ją TW ps. „Ulisses”, który towarzyszył Nowakowskiemu w Bułgarii¹⁰³. Tajny współpracownik omówił też wypowiedź Nowakowskiego opisującą jego perypetie z „bezpieką”, która w zamian za wydanie paszportu żądała od niego systematycznego informowania o bracie i sytuacji panującej wśród przebywających na emigracji środowisk polskich. Jerzy pozostawał jednak niezłomny wobec natarczywych roszczeń funkcjonariuszy. „Ulisses” wspominał również o wyraźnie sceptycznym stosunku Nowakowskiego do oficjalnego przekazu antyniemieckiej propagandy władz komunistycznych¹⁰⁴.

Regularne i częste wyjazdy zagraniczne Jerzego Nowakowskiego spowodowały, że pod koniec lat sześćdziesiątych znalazł się on ponownie w orbicie zainteresowań operacyjnych Wydziału VIII Departamentu I MSW. Doszło nawet do sytuacji, że sprawujący nadzór nad środowiskiem dziennikarzy Wydział II Departamentu IV MSW został zmuszony do uznania prymatu wywiadu cywilnego i wszczętych wobec Nowakowskiego działań „zabezpieczających” jego korespondencję pocztową¹⁰⁵. Po-

¹⁰³ W złożonym doniesieniu z początku grudnia 1968 r. konfident relacjonował: „W czasie rozmów, jakie mieliśmy dość często z licznymi Bułgarami, Nowakowski nie ukrywał, lecz wręcz drastycznie uzewnętrzniał swój daleko posunięty krytycyzm wobec socjalizmu i władz socjalistycznych w Polsce. Mówił więc, że w Polsce nie ma żadnej demokracji, lecz dyktatura, że nie ma wolności prasy, że rząd istniejący w Polsce jest rządem narzuconym narodowi, a wybory są zwykłą farsą, w której ci, którzy głosują, nie mają wyboru, lecz głosują na to, co partia każe. Powoływał się przy tym na wzory demokracji w W[ielkiej] Brytanii czy w USA. Wówczas to podczas jednej z takich rozmów nasz towarzysz Bułgar, [Tryfon] Puchlew, który był naszym tłumaczem w czasie podróży, zapytał go wręcz: «W takim razie jak Pan głosuje?». Nowakowski odpowiedział: «Oczywiście skreślał wszystkie nazwiska z karty wyborczej». Puchlew zaatakował go dalej, mówiąc, że krytyka Nowakowskiego jest krytyką, jaką uprawia «Wolna Europa». Nowakowski zaczął bronić «Wolnej Europy», mówiąc, iż wiele problemów, które ona porusza – jest prawdą. Nowakowski przyznał w rozmowie z Puchlewem, że ma brata na emigracji i że sam był też w «Wolnej Europie» z wizytą, gdy był w r[oku] ubiegłym u brata w Londynie i w Monachium. Następnie Nowakowski najostrejsz sprzeciwił się akcji antysyjonistycznej w Polsce, jaka miała miejsce w br., mówiąc, że był to zwykły przejaw antysemityzmu. Zaczął też podnosić zasługi Żydów tak w świecie, jak i w Polsce. Wówczas ja włączyłem się zdecydowanie do dyskusji, wykazując Nowakowskiemu, że nie ma racji. Nasz rozmówca – Puchlew był również b[ardzo] zaskoczony stanowiskiem Nowakowskiego wobec zagadnienia syjonizmu. Nowakowski był zdania, że pod pokrywką [sic!] walki z syjonizmem w Polsce rozprawiono się z szeregiem światłych ludzi, szczególnie pisarzy, i że kampania antysyjonistyczna pozwoliła na wzięcie społeczeństwa, zwłaszcza intelektualistów i studentów, za «mordę»”. AIPN, 0248/16, Informacja TW ps. „Ulisses” z rozmowy z J[erzemu] Nowakowskim, 4 XII 1968 r., k. 44a.

¹⁰⁴ „Nowakowski zwierzał się mnie osobiście tylko, że był poddawany przez władze bezpieczeństwa próbom wyciągnięcia informacji o środowisku emigracyjnym w związku ze swoją podróżą na Zachód. Powiedział mi, że proponowano mu, aby opisał dokładnie wszystko, co widział i słyszał w «Wolnej Europie», i że łatwo dostanie zezwolenie na następny wyjazd na Zachód, jeśli podtrzymywać będzie kontakty z bratem w celu uzyskania informacji o środowisku emigracyjnym. Nowakowski twierdził do mnie, że kategorycznie sprzeciwił się tym sugestiom i że władze bezp[ieczeństwa] nic od niego nie dowiedziały się. Skomentował do mnie to, że nie ma zamiaru sprzedawać ani swojego brata, ani innych uczciwych ludzi na emigracji. Nowakowski w rozmowie ze mną i z [Tryfonem] Puchlewem wykazywał dużą tolerancję wobec linii politycznej NRF, twierdząc, że nasza propaganda fałszywie przedstawia NRF jako militarystyczne państwo dążące do wojny, gdy tymczasem w NRF nie ma absolutnie tendencji wojennych, a jeśli są tendencje antypolskie, to reprezentują je wąskie koła zbankrutowanych ludzi dnia wczorajszego, staruszków, których jest b[ardzo] mało w NRF. Natomiast ani rząd NRF, ani społeczeństwo tego kraju nie myślą wrogo o Polsce”. *Ibidem*, k. 45.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Zamówienie Wydziału II Departamentu IV MSW na kontrolę zagranicznych listów i paczek przychodzących do J[erzego] Nowakowskiego, 27 X 1969 r., k. 51; *ibidem*, Pismo naczelnika Wy-

wodem poddania Jerzego kontroli operacyjnej przez wywiad był zamiar pozyskania go do współpracy, w ramach której oczekiwano od niego regularnych informacji na temat działalności polskiej emigracji politycznej i „ośrodków dywersji ideologicznej”, przede wszystkim Sekcji Polskiej RWE. Być może liczone na to, że uda mu się nakłonić brata do pomocy lub w inny sposób za jego pośrednictwem (świadomym lub nie) będzie pozyskiwać informacje interesujące „bezpiekę”. Niewykluczone, że w Departamencie I MSW planowano wykorzystać nieporozumienia istniejące między częścią zespołu Sekcji Polskiej RWE (w tym Tadeuszem Nowakowskim) a kierującym pracami Janem Nowakiem-Jeziorańskim. Niestety, nie dysponujemy żadnymi dokumentami wyjaśniającymi motywy podjęcia próby pozyskania Jerzego Nowakowskiego do współpracy z Departamentem I MSW. Pewne jednak jest to, że zainicjowane starania werbunkowe spaliły na panewce. W zachowanej notatce służbowej zapisano: „Z Nowakowskim Jerzym Dep[artament] I prowadził rozmowy pod kątem pozyskania go, lecz z wynikiem negatywnym. Odpowiedział, że współpraca nie leży mu ani z przyczyn politycznych, ani światopoglądowych, i dał do zrozumienia, żeby pozostawić go w spokoju, bo nic z tego nie będzie”¹⁰⁶.

Ósmego września 1973 r. na wniosek Wydziału II Departamentu IV MSW został zarejestrowany KE krypt. „Wilga” dotyczący Jerzego Nowakowskiego. W uzasadnieniu przyczyn założenia kwestionariusza podano, że Nowakowski przez wiele lat pełnił kierownicze funkcje w kilku redakcjach prasy paksowskiej. Podkreślano, że był krytycznie ustosunkowany do głównych założeń ustrojowych PRL i polityki prowadzonej przez władze. W jego postawie dopatrywano się śladów fascynacji systemem ustrojowym krajów zachodnich. Funkcjonariuszom nie uszło uwadze, że Nowakowski utrzymywał ożywione kontakty z pracownikami zachodnioniemieckiej ambasady w Warszawie, które na dodatek starał się ukrywać przed swoimi współpracownikami. *Last but not least*, niezmiennym elementem każdej esbeckiej charakterystyki Jerzego Nowakowskiego było przypomnienie, że jego brat Tadeusz był etatowym pracownikiem RWE w Monachium¹⁰⁷.

Z okresu prowadzenia rozpracowania krypt. „Wilga” zachowała się niewielka liczba dokumentów pozwalających na pełne zrekonstruowanie podejmowanych wobec Nowakowskiego działań operacyjnych. Przede wszystkim monitorowano utrzymywane przez niego kontakty z zachodnioniemieckimi dyplomatami rezydującymi w Warszawie. Przykładowo w drugiej połowie 1975 r. SB odnotowała częste jego spotkania z radcą Ambasady RFN w Warszawie Klausem Schramayerem¹⁰⁸. Natomiast w 1979 r. utrzymywał on kontakty służbowe i prywatne z kierownikiem Referatu Prasowego Ambasady RFN w Warszawie Heinrichem Eckertem. „Bezpieka” podejrzewała Nowakowskiego o prowadzenie działalności antypaństwowej,

działu III Biura „W” MSW do naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW dotyczące zabezpieczenia korespondencji Jerzego Nowakowskiego, 29 X 1969 r., k. 50.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Notatka służbowa przygotowana na podstawie rozmowy z zastępcą naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW Zbigniewem Mikołajewskim, 28 X 1970 r., k. 53.

¹⁰⁷ *Ibidem*, Wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, 8 IX 1973 r., k. 2v.

¹⁰⁸ *Ibidem*, Notatka służbowa inspektora Wydziału III Departamentu II MSW, 13 XII 1975 r., k. 66–67. Klaus Schramayer, ur. 8 V 1934 r., zachodnioniemiecki (1965–1990) i niemiecki (1990–1999) dyplomata, w latach 1972–1976 pracował na stanowisku referenta prasowego Ambasady RFN w Warszawie.

być może nawet szpiegowskiej. Jak bowiem pisano w zachowanym raporcie Departamentu II MSW, „kontakty te nie ograniczają się do spotkań w godzinach pracy czy rozmów telefonicznych, lecz wykraczają poza ustalone normy pracy naszego figuranta. Odnotowano spotkania wymienionych w późnych godzinach wieczornych w okolicach Ambasady RFN. Podczas jednego z nich J[erzy] Nowakowski przekazał H[einrichowi] Eckertowi nieznane nam dokumenty. Rozmowa prowadzona była na wyludnionej, nieoświetlonej ulicy”¹⁰⁹.

Podejrzany charakter kontaktów Nowakowskiego wzbudzał nieufność wśród funkcjonariuszy MSW sprawujących nad nim operacyjną „opiekę”. Niewykluczone nawet, że poważnie rozważano scenariusz, według którego Nowakowski oddawał usługi na rzecz Bundesnachrichtendienst (BND). Już bowiem w połowie lat siedemdziesiątych Departament I MSW informował, że wywiad zachodnioniemiecki za pomocą agentury posiadającej dotarcie do środowisk katolickich w Polsce będzie starał się pozyskać nowych tajnych współpracowników. Wśród osób, wobec których BND zamierzało podjąć działania operacyjne, miał być także Jerzy Nowakowski. W związku z tym zalecano: „Z uwagi na powyższe zaistniała konieczność roztoczenia obserwacji operacyjnej wokół wymienionego i zastosowanie przedsięwzięć operacyjnych mających na uwadze niedopuszczenie do realizacji zamierzeń BND. Szczególnej analizie należy poddawać wszelkie wyjazdy wymienionego za granicę oraz jego związki z obcokrajowcami”¹¹⁰. Postanowiono więc w dalszym ciągu prowadzić inwigilację¹¹¹ poczynąń Nowakowskiego, być może licząc na to, że w przypadku uzyskania niezbitych dowodów jego antypaństwowej działalności podejmą wobec niego (lub przy jego współpracy) zupełnie inną grę operacyjną. W ówczesnej sytuacji zadowolono się wyłącznie przekonaniem, że istnieje przynajmniej (ograniczona) możliwość sterowania niektórymi poczynaniami Nowakowskiego za pomocą posiadanych przez SB wpływów w Stowarzyszeniu PAX. W notatce inspektora Wydziału II Departamentu IV MSW por. Henryka Szczerbińskiego¹¹² znalazło się następujące zdanie: „Pośrednio poprzez kierownictwo PAX istnieje możliwość zalecenia Nowakowskiemu wykonania niektórych ustalonych przez Was zadań, na linii jego kontaktów z ambasadą RFN”¹¹³.

¹⁰⁹ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału III Departamentu II MSW Bogusława Szczepaniaka do naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW płk. Edwarda Jankiewicza, 26 XI 1979 r., k. 71.

¹¹⁰ *Ibidem*, Notatka zastępcy naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW mjr. Ryszarda Jagodzińskiego, 6 VI 1975 r., k. 63.

¹¹¹ Podczas realizacji kontroli operacyjnej Jerzego Nowakowskiego stosowano m.in. podsłuch telefoniczny. Zlecenie założenia w jego mieszkaniu aparatury podsłuchowej motywowano faktem „utrzymywania kontaktów z przedstawicielami placówek dyplomatycznych państw zachodnich”. *Ibidem*, Zlecenie zastosowania podsłuchu telefonicznego, [1980 r.], k. 79.

¹¹² Por. Henryk Szczerbiński z Wydziału II Departamentu IV MSW był oficerem odpowiedzialnym za rozpracowywanie Jerzego Nowakowskiego, które miało odbywać się w ramach KE krypt. „Kurier”. W trakcie jego realizacji planowano „rozpoznawanie charakteru powiązań z pracownikiem ośrodka dywersji politycznej [tj. Tadeuszem Nowakowskim – przyp. P.R.] oraz kontaktów z cudzoziemcami”. Zob. *Informacja na temat planów pracy Wydziału II Departamentu IV MSW na lata 1978–1979, 31 I 1978 r.* [w:] *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, wstęp P. Tomasik, wybór i oprac. M. Biełaszkowski, A.K. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski, Warszawa 2007, s. 270. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że w ewidencji operacyjnej MSW brak jest informacji o KE krypt. „Kurier”, prowadzonym na Nowakowskiego. Wydaje się, że informacja o KE krypt. „Kurier” jest błędna. W latach 1973–1989 Jerzy Nowakowski był rozpracowywany w ramach KE krypt. „Wilga”.

¹¹³ AIPN, 0248/16, Informacja dotycząca J[erzego] Nowakowskiego opracowana przez por. Henryka Szczerbińskiego, 6 XII 1979 r., k. 74.

Niniejszy materiał należy przechowywać
w sprawie swojskiej operacyjnej na pra-
wach materiałów agenturalnych. 1105 106

SPORZĄDZANIE DUPLIKATÓW WZROSNIONE

"W I L G A" nr .....
z dnia 11 sierpnia 80 r.

godzina 15⁰⁷
szpula F-2055

z obiektu Nowakowski z Künigiem /amb. RPN/

Nowakowski zwraca się z prośbą o szybkie wydanie wizy,
ponieważ z żoną udają się na spotkanie w Bendorf, a paszporty ot-
rzymali z opóźnieniem. Formularze wizowe zostały już złożone.
König obiecuje wydać wizę, Nowakowski przyjedzie do ambasady za
około 20 minut.

Wyk. 1 egz.
otrzymuje: Wydz. II Dep. IV
tow. Huk

z niem.
Insp. Wydz. I Dep. Techn.
M. Heicher

Raport z podsłuchu telefonicznego Jerzego Nowakowskiego. AIPN, 0248/16

Na początku lat osiemdziesiątych osoba Nowakowskiego wzbudzała zainte-
resowanie także innych jednostek SB (poza Wydziałem II/V¹¹⁴ Departamentu IV
MSW), takich jak: Wydział III Departamentu II MSW, zajmujący się zwalczaniem
działalności wywiadu zachodnoniemieckiego w PRL, oraz Wydział II Departamen-
tu III MSW, odpowiedzialny za zwalczanie nielegalnych organizacji politycznych,
nielegalnych wydawnictw i „wrogiej propagandy”, przeciwdziałanie „terroryzmowi
politycznemu” i dywersji ideologiczno-politycznej. Warto w tym miejscu podkreślić,
że w latach 1982–1985 KE krypt. „Wilga” znajdował się w dyspozycji Wydzia-
łu XI Departamentu I MSW¹¹⁵, którego funkcjonariusze zajmowali się zwalczaniem
„dywersji ideologicznej”. Znamienne, że w paksowskim środowisku dziennikar-
skim – zbliżonym do Jerzego Nowakowskiego – w drugiej połowie lat osiemdzie-
siątych krążyły pogłoski mówiące o jego związkach z wywiadem. TW ps. „Kore-
spondent” informował: „W PAX wyrażana jest opinia, że realizuje on pewne zadania

¹¹⁴ Jednostka ta zajmowała się „operacyjną ochroną” stowarzyszeń katolickich w PRL (m.in. Stowa-
rzenia PAX).

¹¹⁵ AIPN, 0248/16, Pismo naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW płk. Wiesława Ciupiń-
skiego do naczelnika Wydziału XI Departamentu I MSW płk. Czesława Jackowskiego, 18 VI 1982 r.,
k. 91; *ibidem*, Pismo p.o. naczelnika Wydziału XI Departamentu I MSW mjr. Aleksandra Makowskie-
go do naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW płk. Wiesława Ciupińskiego, 19 VII 1985 r.,
k. 92.

dla wywiadu polskiego i dlatego utrzymuje się na kierowniczych stanowiskach w Stowarzyszeniu. Uważa się, że inny działacz Stow[arzyszenia] PAX, jeśliby posiadał takie powiązania rodzinne i utrzymywał ściśle kontakty z ambasadą RFN, byłby już dawno skończony”¹¹⁶. I rzeczywiście, w połowie lat osiemdziesiątych Jerzy Nowakowski mógł dawać niektórym osobom powody do podejrzewania go o bliskie związki z tajnymi służbami. Nie ukrywał on już wówczas długoletniego utrzymywania stałych i bliskich relacji ze swoim bratem Tadeuszem. Przykładowo, przebywając na przełomie listopada i grudnia 1985 r. w ramach delegacji polskich pisarzy i dziennikarzy w RFN, Jerzy 29 listopada zorganizował oficjalne spotkanie z Tadeuszem w Bonn. Towarzyszący delegacji TW ps. „Cyryl” uważał, że Jerzy świadomie zaplanował spotkanie ze swoim bratem¹¹⁷. Ponadto Jerzy Nowakowski był obecny w RFN podczas wizyty papieskiej w tym kraju na przełomie kwietnia i maja 1987 r.¹¹⁸, gdzie zapewne po raz kolejny spotkał się ze swoim bratem, który od lat towarzyszył Janowi Pawłowi II w podróżach apostolskich.

**Tadeusz i Jerzy Nowakowscy, Sztokholm, 1989 r.
Zbiory prywatne Tadeusza Nowakowskiego jr.**

¹¹⁶ *Ibidem*, Informacja TW ps. „Korespondent”, 19 I 1987 r., k. 96.

¹¹⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa inspektora Wydziału V Departamentu IV MSW por. Janusza Huka, 30 I 1986 r., k. 94–95.

¹¹⁸ *Ibidem*, Notatka służbowa na podstawie dokumentu „W” opracowana przez kpt. Janusza Huka, 23 IV 1987 r., k. 98. Jerzy Nowakowski był także w RFN podczas pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II w tym kraju w listopadzie 1980 r., gdzie również – jako korespondent Sekcji Polskiej RWE – przebywał jego brat Tadeusz. Zob. *ibidem*, Notatka służbowa inspektora Wydziału II Departamentu IV MSW ppor. Janusza Huka, 20 XI 1980 r., k. 84–85.

Szczątkowy stan zachowania znajdujących się w teczce KE krypt. „Wilga” materiałów archiwalnych z lat osiemdziesiątych uniemożliwia rzetelne opisanie całokształtu podejmowanych przez SB działań wobec Jerzego Nowakowskiego. Istniejąca dokumentacja z tego okresu pozwoliła wyłącznie na skonstruowanie kilku hipotez, które być może doczekają się weryfikacji. Trzeciego października 1989 r. naczelnik Wydziału V Departamentu IV płk Wiesław Ciupiński zatwierdził wniosek o zaniechanie prowadzenia kwestionariusza krypt. „Wilga”¹¹⁹. Decyzja ta kończyła trzydziestoletni okres (formalnego) rozpracowywania Jerzego Nowakowskiego przez Służbę Bezpieczeństwa.

Jerzy Nowakowski zmarł w Warszawie 27 czerwca 2016 r. w wieku 89 lat.

* * *

Całokształt działań podejmowanych przez SB wobec rodzeństwa Nowakowskich opierał się na przyjętym w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych założeniu istnienia swoście rozumianej „siatki” wywiadowczej. Jej zadaniem – według „bezpieki” – było zbieranie oraz dostarczanie „tendencyjnych i wrogich” informacji na temat polityki władz partyjno-rządowych PRL do „czołowego ośrodka dywersji ideologicznej”, czyli Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. Prowadzone przez 35 lat rozpracowanie operacyjne miało na celu zgromadzenie dowodów potwierdzających powyższe założenie. Następnie stanowiłyby one podstawę do zorganizowania procesu sądowego, podczas którego na ławie oskarżonych zasiadliby Wanda i Jerzy Nowakowscy. Z powodu braku przekonywujących materiałów źródłowych trudno jednoznacznie orzec, czy rozpoczęcie przez aparat represji w połowie lat pięćdziesiątych aktywnej inwigilacji Wandy Nowakowskiej miało ścisły związek z podjętą właśnie w tym czasie tzw. drugą kampanią reemigracyjną¹²⁰. Jej celem było ostateczne podważenie znaczenia politycznego kierownictwa emigracji polskiej za granicą poprzez działania propagandowe i operacyjne zmierzające do skłonienia znaczących przedstawicieli tamtejszego *establishmentu* do powrotu do Polski. Jednoznacznie negatywny stosunek Nowakowskiej do sytuacji panującej w kraju uniemożliwiał jednak ewentualne operacyjne wykorzystanie jej do próby ściągnięcia Tadeusza Nowakowskiego do Ojczyzny. Wydaje się, że pod koniec lat pięćdziesiątych SB większe nadzieje wiązała z Jerzym Nowakowskim. Liczono bowiem, że jako młodemu i ambitnemu dziennikarzowi zajmującemu się tematyką zagraniczną będzie zależało m.in. na bezproblemowym uzyskiwaniu paszportu, co stwarzało „bezpieczeństwo” możliwość wywierania na niego presji. Jednak i w tym przypadku policja polityczna wyraźnie się przeliczyła, sądząc, że drogą szantażu lub podstępów uda się zmusić Jerzego do donoszenia na przebywającego na emigracji brata. Nieudana próba werbunku nie oznaczała oczywiście zakończenia prowadzenia przeciwko niemu działań o charakterze operacyjno-rozpoznawczym. Przez kolejne lata organy bezpieczeństwa gromadziły informacje świadczące o jego politycznej nieprawomyślności,

¹¹⁹ *Ibidem*, Wniosek o zaniechanie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego, 2 IX 1989 r., k. 5.

¹²⁰ S. Cenckiewicz, *Udział aparatu bezpieczeństwa PRL w drugiej kampanii reemigracyjnej (1955–1957)* [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, red. R. Terlecki, Warszawa 2005, s. 241–283.

a następnie analizowały je pod kątem wystąpienia możliwych powiązań (zwłaszcza czasowych i tematycznych współzależności) z treścią audycji Tadeusza Nowakowskiego, nadawanych na falach Radia Wolna Europa. I chociaż fragmentarycznie zachowane dokumenty SB z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dotyczące Jerzego Nowakowskiego mogą sprawiać mylne wrażenie osłabienia zainteresowania nim policji politycznej, to faktem pozostaje, że aż do jesieni 1989 r. kilka departamentów MSW śledziło jego prywatne życie, działalność zawodową oraz kontrolowało przebieg jego zagranicznych wyjazdów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy

00118/7; 00143/13; 034/131; 035/71; 035/106; 035/109; 069/495, t. 1–2; 069/1342; 077/504, t. 3; 084/394; 0129/1; 803/1.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

00168/258, t. 1–7; 00170/605, t. 1; 01746/4; 0204/437; 0208/1622; 0248/16; 728/21215.

Źródła publikowane

Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979, wstęp P. Tomasik, wybór i oprac. M. Bielaszko, A.K. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski, Warszawa 2007.

Prasa

K[ot] Zb[igniew], *12 lat NRD*, „Słowo Powszechne”, 7–8 X 1961.

Lisiecka A., *Azyl polityczny*, „Rzeczywistość” 1987, nr 27–40, 42–43, 45–52 i 1988, nr 1–4.

Lisiecka A., *Pamiętnika rozdział włoski*, „Wiatraki” 1965, nr 18.

List otwarty do Jego Eminencji Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Prymasa Polski, „Życie i Myśl” 1964, nr 7–8.

Nowakowski T., *Horyzont*, „Ogniwa. Jednodniówka”, grudzień 1946 r. – styczeń 1947 r.

Podstawowy warunek, „Trybuna Ludu”, 28 IX 1964.

Podstawowy warunek, „Słowo Powszechne”, 29 IX 1964.

Wspomnienia

Nowakowski J., *Nie tylko o Złoty Piaskach. Notatki z podróży do Bułgarii*, Warszawa 1969.

Nowakowski J., *Szczęśliwe lata, gorzki czas, czyli urodzony w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1996.

Skrzypkowski Z., *Wspomnienie o dziale krajowym [w:] 40 lat ze „Słowem”*, red. J. Wójcik, Warszawa 1987.

Stefanowicz J., *Powszechne, czyli również międzynarodowe [w:] 40 lat ze „Słowem”*, red. J. Wójcik, Warszawa 1987.

Publikacje Tadeusza Nowakowskiego

Nowakowski T., *Boeing Świętego Piotra*, Londyn 1986.

Nowakowski T., *Die Radziwills. Die Geschichte einer grossen europäischen Familie*, München 1966.

Nowakowski T., *Kwiaty dla Pielgrzyma*, Londyn 1987.

- Nowakowski T., *Na skrzydłach nadziei*, Londyn 1984.
 Nowakowski T., *Reporter papieża*, Londyn 1980.
 Nowakowski T., *Volo Papale*, Londyn 1982.
 Nowakowski T., *W bagażniku Jego Świątobliwości*, Londyn 1981.

Opracowania

- Bronisławski J., *Wyobcowani*, Warszawa 1972.
 Cenckiewicz S., *Udział aparatu bezpieczeństwa PRL w drugiej kampanii reemigracyjnej (1955–1957)* [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, red. R. Terlecki, Warszawa 2005.
 Dudek A., Pytel G., *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990.
 Kutta J., Nowicki Bronisław Zygfryd [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 3, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1996.
 Kutta J., Tadeusz Nowakowski [w:] *Bydgoski słownik biograficzny*, t. 5, red. J. Kutta, Bydgoszcz 1998.
 Machcewicz P., „*Monachijska menażeria*”. *Walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989*, Warszawa 2007.
 Nowak-Jeziorański J., *Wojna w eterze*, Kraków 2000.
 Osiński K., *Pogmatwane losy redaktora Kazimierza Małychy* [w:] *Nie tylko niezłomni i kolaboranci. Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945–1989*, red. T. Wolsza, P. Wójtowicz, Warszawa 2014.
 Siedlecka J., *Biografie odtajnione. Z archiwów literackich bezpieki*, Poznań 2015.
 Szadkowska E., *Proza fabularna Tadeusza Nowakowskiego*, Toruń 2012.
 Tatarowski K., *O Tadeuszu Nowakowskim i jego twórczości radiowej* [w:] *Tadeusz Nowakowski. Bydgoszczanin, dziennikarz, emigrant*, red. M. Czachorowska, M. Guzek, Bydgoszcz 2019.
 Wejs-Milewska V., *Radio Wolna Europa na emigracyjnych szlakach pisarzy*, Kraków 2007.

STRESZCZENIE

Artykuł omawia działania aparatu bezpieczeństwa PRL podejmowane przez ponad trzy dekady wobec rodzeństwa dziennikarza RWE i emigracyjnego pisarza Tadeusza Nowakowskiego (1917–1996). Celem tego *case study* jest przedstawienie zarówno postrzegania rodzeństwa Nowakowskich przez „bezpiekę”, jak i zastosowanych przez nią metod i środków pracy operacyjnej oraz ich wpływu na życie codzienne członków rodziny jednego z czołowych „dywersantów ideologicznych”. Przywołane źródła pozwalają w pewnej mierze uchwycić fragment obrazu środowiska dziennikarskiego w latach „małej stabilizacji”, w tym prześledzić motywacje osób donoszących na Nowakowskich (zwłaszcza na Jerzego Nowakowskiego), a także poglądy tych ostatnich na otaczającą ich peerelowską rzeczywistość. Dokonana analiza źródłowa może stanowić przyczynek do dalszych poszukiwań odpowiedzi na wiele pytań dotyczących mechanizmów i powodów stosowania konkretnych praktyk operacyjnych przez UB/SB, jak i strategię działań stosowane przez aparat bezpieczeństwa PRL wobec członków rodzin osób uznawanych za wrogów systemu komunistycznego.

Słowa kluczowe: Tadeusz Nowakowski, Wanda Nowakowska, Jerzy Nowakowski, emigracja, Radio Wolna Europa, dziennikarstwo.

ABSTRACT

This article discusses the actions taken by the PRL security apparatus for more than three decades in regards to the siblings of RFE journalist and émigré writer Tadeusz Nowakowski (1917–1996). The aim of this case study is to present both the perception of the Nowakowski siblings by the ‘bezpieka’ [security service] and the methods and means of operational work employed by them, as well as the impact of those on the everyday life of the family members of one of the leading ‘ideological subversives’. The sources cited allow to some extent the capture of a fragmentary picture of the journalistic environment in the ‘little stabilisation’ years, and within that, an investigation into the motivations of those who informed on the Nowakowskis (especially on Jerzy Nowakowski), as well as the latter’s views on the PRL ‘reality’ surrounding them. The source analysis carried out may contribute to further research into the many questions concerning the mechanisms and reasons for the use of specific operational practices by the UB and SB, as well as the strategies used by the PRL security apparatus against family members of persons considered to be enemies of the communist system.

Keywords: Tadeusz Nowakowski, Wanda Nowakowska, Jerzy Nowakowski, emigration, Radio Free Europe, journalism.